

ONZE VEENDERIJEN.

door E. VAN VOORTHUYSEN, Hz.

het beroude noyt man, die turffde voor sint Johan

5

Inhoudsopgave

ONZE VEENDERIJEN.....	1
[Inleiding].....	1
[oorsprong der venen].....	1
[hoog- en laagveen].....	2
[Romeinse veenbruggen].....	3
[ontstaan van lage venen].....	4
[gevaarlijk zich op deze gronden te bewegen].....	6
[voorbereidende werkzaamheden tot afvening].....	9
[veendikte, waterpassing, greppels, vakken].....	9
[waterpeil].....	10
[verschil van de turf uit lage en hoge venen].....	12
[werkomstandigheden, lonen, ontslagen werknemers].....	13
[het gebruik van verschillende maten].....	14
[Duitse naburen].....	15
[opheffing der armoede, verzachting van leed].....	17
[prijsbepaling].....	17
[het meten der turven].....	22
[droogmaken, afvenen, ontginnen].....	26

[Inleiding]

Onder de eerste behoeften van den mensch rekt men de stoffen, die hem tot verwarming van het ligchaam en bereiding der spijzen onmisbaar zijn, vooral in gewesten als ons vaderland, waar een duistere winter hem de koesterende stralen der zon vaak onthoudt, en geene milde natuur hem in het wilde geschikte middelen tot onderhoud van het leven doet inoogsten.

De bosschen echter, die onze voorouders de stoffen verschaften, waarmede zij zich verwarmden en hunne spijzen bereidden, hebben bij het toenemen der beschaving allengs voor den landbouw gezwicht, en de uitgestrekte wildernissen, die het wilde gedierte tot schuilplaats verstrekten worden nu door nijvere menschen en vreedzame kudden bewoond, sedert de bijl voor den ploeg heeft plaats gemaakt. De steenkolen, wier gassen thans een gedeelte van ons werelddeel voor duisternis behoeden, wier gloed aan zoo vele duizenden werktuigen de krachten schenkt van millioenen arbeiders, een groot gedeelte der mensch- [232] heid koestering schenkt en spijzen, worden te vergeefs bij ons gezocht; maar de natuur schonk ons in den turf een hulpmiddel, wel is waarin vele opzigten aan de steenkolen ondergeschikt en voor sommige fabrieken onbruikbaar, doch wegens zijne gemakkelijke verkrijgingen goedkoopte zeer voldoende om in de eerste behoefte onzer landgenooten te voorzien.

Er is misschien geen land, waar zoo veel veen naar evenredigheid der oppervlakte gevonden wordt als in het onze. Uitgestrekte bouwgronden waren vroeger daarmede overdekt, vele duizenden bunders weiland hielden veenlagen van aanzienlijke dikte voor het oog verborgen, en nog bevatten onze hooge veenen een grooten schat van bebouwbaren grond. De meesten dier veenlagen rusten op zand, hebben eene dikte van twee tot vijf en twintig voeten en bevatten niet alleen omgevallen boomstammen, maar ook overblijfselen van hoornen, visschen en gereedschappen, zoodat zij eene ruime stof tot belangrijke nasporingen opleveren.

[oorsprong der venen]

Veel is er over den oorsprong dier veenen gesproken. Sommigen geloofden dat de veenen reeds bij de schepping der wereld in den tegenwoordigen toestand ontstaan waren (1); anderen hebben het ontstaan der veenen toegeschreven aan overstromingen, waardoor de vroegere bosschen onder water gezet en dus verrot waren; anderen weder hielden het veen voor een slib, dat door de zee na hare terugvloeiing zoude zijn achtergelaten (2). Ook wa-

(1) Buffon echter heeft deze meening reeds wederlegd en gezegd: »Ces couches de tombes et de végétaux pourris, qui se trouvent au dessous de la première couche de terre dans les terrains marécageux ... ne sont pas anciennes, et elles ont été produites par l'entassement successif des arbres et des plantes, qui peu a peu ont comblé ces marais." *Histoire Naturelle*, Paris 1774. 1. bi. 92.

(2) »A mari alicubi, maleriem hanc, poslea secundum proprias qualitates dislinclē considerandam, terrae continenti per inundationem superinduculam fuisse, valde probabile videtur. Siquidem darria (derrie) quae adhuc hodie in Zeelandia. maxime in Walachria in usum focorum eruitur, est materia

[233] ren er, die meenden dat zich in vroegere tijden groote veenstreken van Noorwegen en Zweden hadden losgescheurd, over de zee heengedreven waren en zich bij hoog water op onze velden hadden nedergezet (1). De latere nasporingen evenwel hebben geleerd dat men zijn ontstaan noch aan de overstroomde bosschen, noch aan zeeslib schijnt te moeten toeschrijven, maar dat het veeleer op de plaats zelve gegroeid schijnt te zijn.

Eene korte beschrijving dezer meest waarschijnlijke wording van het veen meenen wij dus niet onbelangrijk te moeten beschouwen.

Al aanstonds blijkt ons dat het veen niet noodzakelijk door overstromingen ontstaan is door de omstandigheid, dat ook op hoog gelegene plaatsen, die onmogelijk door eene overstroming der zee hebben kunnen lijden, veel veen gevonden wordt. Onze hooge veenen zijn niet alleen op verscheidene plaatsen aanmerkelijk hooger dan de zee, maar zelfs in het Hartsgebergte, in de helling van het Böhmer Wald in Oostenrijk, in eene vallei van Piemont (2) en op de Zwitsersche Alpen heb ik veen op eene aanzienlijke hoogte aangetroffen (3).

Is het dus niet noodzakelijk dat veen door overstroming ontsta, zoo is de veenvorming evenwel zonder vocht niet mogelijk. Waar dit echter aanwezig is, wordt het door de sponsachtige gesteldheid van het veen gemakkelijk

bituminosa a mari exaestuante in confinente projecta, posteaque per aliam super ingestam terram tecta, alque occultata." M. Schoockius, *Tractatus de Turffis*, Gron. 1658. bi. 37.

(2) Hier in Piemont wordt het door de bewoners dier streken in kleine ronde plaggen afgestoken en opgestapeld.

(3) Verg. Degnerus, *Dissertatio physica de Turffis*, Traj. 1729. bl. 106. en over de drijvende eilanden van Plinius D. Rutgers van Rozenburg, Jr., *Dissertatio de Conditione et Juribus agrorum, e quibus Cespites Bituminosi effodiuntur*, Amst. 1840. bl. 9. Over het verplaatsen der veenen, bl. 11.

[234] opgezogen en zoo tot eene aanmerkelijke hoogte opgevoerd. Bij de Drieschecht vindt men hiervan een duidelijk voorbeeld: »want dit bosch wordt door een snelvlietend beekje doorsneden, dat wel vlak bij zijne oevers water medevoert en hier ook het ontstaan van veen belet, maar op korten afstand rijst weder de veenmassa hoog boven die oevers uit" (1).

[hoog- en laagveen]

Naar mate van de hoogte waarop het veen wordt aangetroffen, onderscheidt men het in hoog en laag veen. Het eerste ligt boven het gewone waterpeil, het tweede daar onder. De bestanddeelen van het veen zijn in de laatste tijden meer opzettelijk onderzocht geworden, om op deze wijze omtrent zijnen oorsprong meer zekerheid te verkrijgen (2), en hierdoor is men tot de overtuiging gekomen dat het niet anders is dan eene verzameling van planten, die tot eenen staat van ontbinding zijn overgegaan. Gelijk bekend is, hebben de planten tweeërlei bestanddeelen: die welke in den vorm van gassen ontwijken, en die welke door verbranding tot asch overgaan. Door droogte blijven de plantaardige voorwerpen, als katoen, linnen, papier bewaard, doch zij gaan door de vereenigde werking van water en dampkringslucht tot verrotting over. Evenzoo is het met de planten, waaruit het veen zich vormt. Ook bij hare verrotting heeft eene soort van verbranding plaats, die echter langzaam geschiedt, daar de dampkringslucht en het water niet te gelijk hierop werken. Veen toch vormt zich onder het water, dat de dampkringslucht grootendeels uitsluit, zoodat niet al

(1) Dr. W. C. H. Staring, *Voorlezing over de aardkunde van Salland en het land van Vollenhoven*, bl. 42.

(2) Inzonderheid heeft Achard zich hieromtrent verdienstelijk gemaakt. Men vindt zijn onderzoek bij Dr. J. G. Krünitz, *Oeconomische technologische Encyclopaedie*. Berlin 1845, CLXXXVF. bl. 199.

[235] het plantenweefsel verteerd wordt, gelijk het bloote oog reeds gemakkelijk onderscheiden kan (1).

Alle planten kunnen tot veen overgaan en alle veen is uit planten gevormd, maar de veenplantjes zijn daartoe bijzonder geschikt door de plaats en de wijze waarop zij groeijen. De vorming der hooge veenen verschilt intusschen aanmerkelijk van die der lage.

De hooge veenen zijn in bosschen ontstaan, vooral in eiken- en dennenbosschen, zoo als blijkt uit het aantal dennen en eiken, die daarin gevonden worden, en wier toppen

115 meestal naar het oosten of zuidoosten gekeerd zijn: waarschijnlijk daar zij in het
westen en noordwesten aan de hevige zeewinden blootgesteld, door deze omgeworpen
zijn. Zelve echter hebben die boomen geen veen gevormd: want hun hout is gedurende
alle die eeuwen weinig veranderd, daar het in moeras bedolven en dus aan de werking
120 der dampkringslucht bijna geheel onttrokken was: even als dat gedeelte van een paal
gaaf blijft, dat in den grond is geslagen, terwijl het aan de lucht blootgestelde
verrot (2). Ware dit anders, dan was Amsterdam dat op palen gebouwd is reeds lang in
eene moeras veranderd.

Het is bekend dat ons vaderland vroeger door uitgestrekte bosschen overdekt was, die
nu meestal in veen zijn veranderd, gelijk er nu nog in Rusland en Amerika digte
125 wouden worden aangetroffen, waarin geregeld veen gevormd wordt. Op eene kleine schaal
kan men die veenvorming ook in onze dennenbosschen nagaan, ofschoon het daar veel
minder wordt aangetroffen, omdat de boomen in geplante bosschen verder van elkander
staan dan

130 (1) «Den wesentlichen Bestandtheilen nach is der Torf nichts Anderes als ein Gemenge von
vermoderten oder auch nur dicht in einander gefilzten Wurzeln von verschiedenen Pflanzen." Dr.
Krünitz, *Encyclop.* CLXXXVI. bl. 187:

(2) Verg. Rutgers van Roosenburg, Dissert. bl. 14.

135 [236] wanneer zij in het wilde voortgroeijen. Deze toch worden nooit uitgehakt en
staan dicht op elkander, waardoor het water, dat door regen of overstroming der
rivieren in die wouden staan blijft, weinig gelegenheid tot uitdamping vindt, en die
planten, welke bij voorkeur tusschen boomen in dras en zonder invloed van licht of
lucht groeijen, in een rottenden staat brengt

140 Deze plantjes, meestal mossoorten (1) en hoe klein ook, vormen in den loop der eeuwen
verbazende veenlagen, en zijn derhalve een treffendbewijs voor de magt van het
kleine in de natuur.

Het onderste gedeelte dier plantjes sterft aanhoudend af en gaat tot veen over,
terwijl het bovenste gedeelte steeds voortgroeit. De vorming van het veen kan dus met
145 die der koraalriffen vergeleken worden.

[Romeinse veenbruggen]

Ten onregte hebben ook sommigen gemeend, dat de veenlagen op andere plaatsen ontstaan
en naar hare tegenwoordige standplaats door hooge vloedden waren overgebracht. Een
sterk tegenbewijs vinden wij in de veenbruggen, die duidelijk aantoonen dat het veen
150 op de plaats zelve gegroeid is. Zij hebben eene aanzienlijke lengte en bestaan uit
ruwe boomstammen, die naast elkander zijn geplaatst. Waarschijnlijk zijn zij reeds
door de Romeinen aangelegd door de drassige boschwegen, en ofschoon zij in den loop
der eeuwen diep onder den grond zijn bedolven door het veen, dat daarover heen
gegroeid is, worden zij nog op hare plaats aangetroffen.

155 Evenmin kan men zich op de boomen beroepen, die allen in dezelfde rigting gevonden
worden. In het westen was ons land aan de zeewinden blootgesteld, in het oosten door
bosschen tegen den wind beschut, en dus moesten de boo-

160 (1) «Gräsern und Moosen (Sumpfmossen und Riethgräsern) Heidekraut, Rohr und Schilf, auch
Seegewächsen, besonders Tang." Dr. Krünitz, *Encyclop.* CLXXXVI. bl 187.

[237] men wel in die rigting omwaaijen, welke van de sterkste winden was afgekeerd.
Heeft zich het veen op omgewaaide bosschen gevormd, zoo groeit er uit deze veenen
weder hout op zijne beurt, gelijk er tusschen Staphorst en Rouveen een boschje van
165 lijsterbessen, berken en klaterpopulieren op veen gegroeid is. Bij Twente wast hout
op veen van zeven voeten dik, maar wordt meestal door het vee vertrappt, en de
omvallende boomen zakken door haar soortelijke zwaarte door het veen (1).

Tot dus verre spraken wij over hooge veenen en meenden het gevoelen te moeten
verdedigen, dat het veen even als eene andere plant voor aangroeiing vatbaar is, zoo
170 lang men niet den wortel daarvan heeft uitgerooid. Waar de veenen nog niet aan de
snede zijn gebracht, maar in drijvenden moerassigen toestand verkeerden, kan men dezen
groei zeer wel nagaan: op de diepte van eenen voet ziet men half ontbondene plantjes,
die vroeger blijken nat geweest te zijn, doch allengs verdwijnen hoe dieper men
graaft, tot dat men op den bodem niet dan eene zwarte vaste stof vindt. Indien

175 brandstof nu onmisbaar is voor den mensch, en wij in onze veenen eene weldaad van de
natuur ontvangen hebben, zoo kan het ons bedenkelijk voorkomen dezen schat
ligtvaardig te verbruiken, zonder op middelen bedacht te zijn, waarop dit zoo nuttige
voortbrengsel zoude kunnen worden aangekweekt. Kan men echter verwachten dat door
180 opruiming van het veen een grond aan ons volk zal worden geschonken, wiens vruchten
meer waarde zullen opleveren dan de brandstof bij haar onderhoud had kunnen

verschaffen, zoo is hare opruiming wenschelijk, even als niemand de vroegere bosschen, hoe rijk ook aan

185 (1) H. L. STEMFOORT, *Handboek voor Veengraverij en Landontginning in de hooge veenen*, Assen 1847, bl. 6.

190 [238] brandstof, zoude willen ruilen tegen de vruchtbare akkers, die ze thans hebben vervangen. Doch het wordt eene geheel andere zaak, wanneer door de afgraving dier
 195 hunne opruiming geene akkers maar waterplassen belooft, die in stede van onze landgenooten ruimer voedsel te verschaffen, hunne woningen en landouwen met
 200 overstroming vaak bedreigen. Dit is het geval met onze lage veenen. Bij deze komt vooral de vraag in aanmerking of zij even als de hooge veenen voor aangroeiing
 205 vatbaar zijn, en wij ons dus mogen vleijen dat de weldaad der brandstof, ons door de natuur in den turf geschonken, geene volstrekte vernietiging behoeft te duchten (1).
 Is het waarschijnlijk dat de lage veenen even als de hooge voor aangroeiing vatbaar zijn? Velen twijfelen er aan: zij vreezen dat de turf even als het hout eenmaal van
 210 onzen bodem geheel zal verdwijnen en ons noodzaken onze brandstof later met meer opoffering in vreemde landen te zoeken. Met de eerste vraag staat eene tweede in
 verband, namelijk, of men de turf kan aankweken, en de regering dus verplicht is
 215 hiervoor te zorgen, even als het bestuur in andere landen maatregelen neemt tegen het uitroeijen der bosschen, door hen die ze vellen tot aanplanting van nieuwe boomen te
 noodzaken, of in het roekeloze omhakken te belemmeren (2).

205 (1) Het is duidelijk, dat wij hier alleen bedoelen de omstandigheid, wanneer er geen vooruitzicht bestaat dat de door uitveening in water veranderde en later door inpoldering droog
 gemaakte grond meer waarde zal bezitten dan de brandstof zoude opleveren, wanneer die
 210 aangekweekt en dus tegen vernietiging gewaarborgd werd.

(2) Naauwelijks behoef ik hier de versjes van Vondel en Le Franc van Berkhey te herinneren, waarin de eerste zijne landgenooten verwijt dat in ons land het kind zijne moeder verbrandt, en de laatste op het weder aankweken van het veen schijnt te doelen.

215 [239] Reeds in het begin der vorige eeuw heeft Degnerus in zijn *Tractatus de Torffis* getracht deze vraag te beantwoorden, en gewezen op het belang bij de
 wederaangroeiing van een voor onze landgenooten zoo gewigtig voortbrengsel; doch hoewel zijne denkbeelden bij sommigen ingang vonden, bleven zij echter zonder gevolg
 (1). Op nieuw is deze vraag behandeld in den vorigen winter door den hoogleeraar
 220 Harting, aan wiens meer uitvoerige en doorwerkte redevoering de volgende bijzonderheden hieromtrent in kortere woorden zijn ontleend.

[ontstaan van lage venen]

225 De lage veenen zijn ontstaan in poelen of moerassen, allengs gevormd door het water, dat zich in kommen of zoogenaamde pannen verzamelde, eenen vorm, dien de meeste lage
 veenen steeds hebben behouden, welke in het midden dieper zijn dan aan den rand, of met andere woorden, wier veenlaag het dikste is in het midden, doch afneemt naarmate
 230 die zich van het middenpunt verwijderd. In deze kommen nu, waarvan er sommigen zeer uitgestrekt zijn, groeiden een aantal waterplanten, zoetwaterwieren en vooral het
 zoogenaamde flap, eene plant, die in alle onze sloten groeit, door niemand geteld wordt, en als een lastig sloten vuilnis door onze zindelijke en ijverige boeren met
 235 de meeste zorg wordt opgeruimd. Doch hoe onaanzienlijk voor het bloote oog, is het mikroskopisch beschouwd een kunstgewrocht, en hoe weinig beteekenend voor het
 oogenblik, wordt het op den duur eene zaak van hoog gewigt; hoe veracht door den
 mensch bij zijn leven, wordt het na zijnen dood voor hem eene kostbare schat, eene
 voorwaarde tot leven. Het bestaat uit

235 (1) Ook heeft Schoockius hierop gewezen en gezegd dat het tot dus verre belet was door het vuil dat men daarop wierp of door ontginning. De wederaangroeiing zeker houdende, voegt hij
 er echter bij: «Quantum autem temporis requiratur, ut terra hanc dispositionem (ut comburi possit) accipiat, difficulter dici potest." *Tractatus de Turffis*, bl. 108.

240 [240] een weefsel van groene draden, eene aaneenschakeling van kleine cellen, die aan het gewapende oog een mengsel van zeer verschillende plantjes onder de sierlijkste
 vormen vertoont. In den zomer groeijen zij spoedig aan, vermenigvuldigen zich op eene verbazende wijze en door de ontwikkeling van gas blijven zij boven het water drijven.
 245 In den winter houdt deze gasontwikkeling op, de plantjes zinken, de celdraden sterven en gaan tot veenstof over; doch wordt deze niet uitgebaggerd, dan groeijen hierop
 nieuwe planten, en zoo vormt zich ieder jaar eene nieuwe veenlaag, die weldra door de opeenvolging van weinige jaren tot eene verbazende dikte kan aangroeijen. (1) Een

voorbeeld hiervan wordt ons door van Marum medegedeeld, die in het jaar 1784 in
 250 zijn tuin bij Haarlem eene goudvischkom deed graven, op eene diepte van ongeveer
 tien voeten, en die door ruwe elzenhouten palen deed insluiten, terwijl de bodem uit
 blaauwachtig zand bestond. Spoedig wies er eene menigte flap met andere planten in,
 waardoor zij steeds ondieper werd, tot dat bij eene overstroming in het jaar 1789 de
 255 tuin geheel door het zeewater bedolven werd. Toen het water weder afgelopen was, had
 dit zoo veel slib achtergelaten, dat de

(1) »In jedem Torfboden oder Torfwerke, dessen Grund mit verschiedenen Gewachsen bepflanz
 ist, leidet das Land durch des Torfstechen weiter keinen Nachtleid, wenn dabei nach gewissen
 Regeln verfahren wird; denn die ausgestochenen Massen wachsen nach einigen Jahren immer wieder
 260 zu; wo dieses aber nicht der Fall ist, wo keine fortdauerende Vegetation den Abgang ersetzt,
 da wird in Kurzem das Moorland in einen See verwandelt... Man schlägt vor einen solchen Boden,
 der sich nicht wieder von selbst durch Gewächse ausfüllt... mit Weiden, Erlen oder anderen
 Holzarten zu bepflanzen, die hierin gut fortkommen, als dass man ihn durch eine vorübergehende
 Torfbenutzung völlig unbrauchbar macht; wo aber die Torfbildung fortwährend geschieht, kann
 265 man einen solchen Boden nicht besser nutzen als auf den Torfstich, weil der Torf bei der
 Theuerung des Holzes als Brennmaterial sehr gut angewendet werden kann." Dr. Krünitz,
Encyclop. CLXXXVI. bl. 209.

[241] vijver moest worden uitgepompt en van den modder gezuiverd; doch toen hij
 270 geheel was schoon gemaakt, bleek hij slechts vijf voeten diep te zijn, ofschoon de
 bodem even hard was als vroeger. Zoodra hij dien echter op de vroegere diepte tot op
 het blaauwe zand liet uitgraven, vond hij eenen veenlaag van vier voeten dikte, die
 zeer wel brandde en kolen gaf als turven van gemiddelde zwaarte. Ofschoon de
 hoogleeraar Harting erkende dat dit de snelste veenvorming was, welke hij kende, zoo
 275 blijkt daaruit evenwel dat de wederaangroeiing van het veen in de uitgebaggerde
 plassen geene hersenschim is, en een onderzoek naar de aangroeijng wijze, waarop deze zoude
 kunnen worden bevorderd, gewigtig mag worden genoemd.
 Zeker is het althans dat die aangroeiing kan worden bevorderd. Wanneer de turf in
 vierkante greppels wordt uitgestoken, wier zijden niet langer zijn dan twintig
 280 voeten, zoo blijft het water, dat aldus voor den wind beveiligd is, in deze kommen
 stilstaan, en door de rust, die daardoor aan de teedere veenplantjes gegeven wordt,
 ziet men haren wasdom zeer toenemen. De wind toch, die over onze veenplassen woedt,
 verhindert dien grootendeels. Reeds in het eerste jaar na de uitgraving vertoonen
 zich in dit stilstaande water eene menigte draden en mosachtige gewassen. In het
 285 tweede jaar groeijen deze nog meer aan, en door het verrotten der vroegere wordt aan
 de latere planten voedsel en stevigheid verschaft. Het derde jaar bekleedt de
 oppervlakte van het water reeds met mos en rietsoorten, waarin later grasplanten
 kiemen. Men heeft zelfs beweerd, dat die wederaangroeiing kan worden daargesteld door
 de uitgegraven kommen in de eerste jaren met de zaden dier moeras- of mosplanten te
 bestrooijen.

Bij deze beschouwing over het wederaangroeiing der veenen blijft de groote vraag, of
 290 dit zoo spoedig zal kunnen plaats vinden dat het de kosten of opofferingen daaraan
 besteed, hetzij door aankweeking van planten, het zij door het [242] onverveend laten
 van zekere gedeelten of het ongebruikt laten van den grond, zal beloonen. Tot dus
 verre ontbraken ons de bronnen om daarover met grond eenig oordeel uit te spreken,
 295 daar de mogelijke of waarschijnlijke snelheid van dit wederaangroeiing eerst meer
 opzettelijk moet worden bewezen en toegelicht. Doch wij hopen dat zij, die meer
 bepaald den groei der planten tot het voorwerp hunner studiën kozen, ons weldra de
 uitkomsten hunner beschouwingen zullen doen kennen, opdat zij ons den weg leeren tot
 instandhouding van een voor ons vaderland zoo gewigtig voortbrengsel.

Behalve het gemelde flap gaan er nog vele andere waterplanten in veen over, en van
 300 haren aard hangt de deugd der veenstof af. Sommige groeijen reeds in tamelijk diep
 water, doch andere vormen zich eerst, wanneer de bodem digter aan de oppervlakte van
 het water komt; en terwijl de veenlagen steeds in vastheid toenemen, worden de
 bovenste lagen, die aan de lucht zijn blootgesteld, voor wei of teelland geschikt.
 305 De omstandigheid dat veen zwaarder is dan water, maar de planten die daarin wortelen
 ligter dan water zijn, heeft de zoogenaamde kroggen of drijvende eilanden doen
 ontstaan, die in vele veenplassen worden aangetroffen. Men vindt ze vooral in die
 provinciën van Rusland, welke aan de Oostzee grenzen. Zij zijn met mos en riet
 bedekt, en worden door de boeren aan den vasten wal gehecht om ze tot weiland aan te
 310 maken. Een dergelijk drijvend eiland trof ik zelfs te midden der rotsen aan, die het
 meer Derwent-water in Cumberland omzoomen. Dit vertoont zich op onbepaalde tijden van
 het jaar, verschilt dikwijls aanzienlijk in grootte, is omstreeks zes voeten dik, met
 planten bedekt en vol bulden die met lucht gevuld zijn. Deze laatsten geven aan het
 geheel zijne soortelijke ligtheid en doen den grond boven het water zich verheffen;

- 315 maar barsten eindelijk open, en doen hem dan weder naar de diepte zinken.
 [243] Waarschijnlijk is ook dit eiland een veenachtig zamenstel, dat zich op den bodem van het diepe meer vormt, en waarvan zich door de ontwikkeling van uit verrotting ontstaande gassen van tijd tot tijd gedeelten losscheuren, om voor een korten tijd het daglicht te zien.
- 320 Te Griethorn (Overijssel) vernam ik dat men eene aardige wijze had uitgevonden, om die kroggen met het vaste weiland te vereenigen. Bij het dorp is het water veel minder diep dan in het midden van den plas, waar de kroggen drijven. Hier nu veent men het weiland af en maakt het tot water, maar des winters snijdt de boer repen van vijf voeten breedte en honderd vijftig tot twee honderd voeten lengte met eene mesvormige spade van de kroggen af, bindt ze met wilgen takken aan elkander en boomt er mede naar zijne weide, waaraan zij worden vastgehecht en met bagger bemest. Des zomers groeijen de planten bij laag water aan den bodem vast, en op deze wijze wordt er binnen den tijd van zes jaren op dezelfde plaats vee geweid, turf gegraven, visch gevangen en op nieuw vee geweid.
- 325 **[gevaarlijk zich op deze gronden te bewegen]**
 Is de veenstof eene bron van welvaart, zoo is het aan den anderen kant dikwijls gevaarlijk zich op deze gronden te bewegen, en vele voorbeelden levert de geschiedenis van menschen, die daarin zijn omgekomen. Dikwijls worden hiervan overblijfsels opgegraven in wel bewaarden toestand als uitgedroogde mummiën, waarschijnlijk door gebrek aan dampkringslucht. Zoo werd er voor eenige jaren in Ierland een mensch elf voeten diep in het veen gevonden, wiens kleeding van haar vervaardigd was, eene stof, die sedert eeuwen daar niet wordt gedragen. Vooral zijn deze gronden gevaarlijk bij het ontstaan van brand, en reeds door Tacitus wordt ons het vreesselijke van eenen veenbrand in zijne *Jaarboeken* verhaald (1).
- 330 (1) »Sed civitas Juhonum socia nobis, malo inproviso adflicta est.
- [244] Even als in de hooge veenen worden er ook in de lage boomstammen aangetroffen, doch veelal van zulke boomen die in waterachtige streken groeijen, zoo als wilgen, elzen of populieren (1). Soms vindt men daar ook eiken en dennen, waaruit men afleidt dat sommige lage veenen vroeger hooge zijn geweest en bij de eene of andere daling der aardoppervlakte beneden het waterpeil gekomen, eene omstandigheid, welke men op vele gedeelten van ons vaderland heeft getracht te bewijzen. Daar de veenvorming het werk is van vele eeuwen, zoo is het duidelijk dat het veen van dezelfde laag dikwijls verschillend is, afhankelijk van de planten waaruit het ontstond, de omstandigheden waaronder zij plaats greep, de drukking die daarop werd uitgeoefend, en het aantal jaren dat daarover verliep. Meestal rusten onze veenen op zand, hetwelk evenwel door de zwaarte van het veen tot zwaarder grond is te zamen gedrukt, en doorliet afveenen ontbloot wordt. Eene onderneming tot het maken van vaarten in Drenthe is dus zeer weldadig, omdat zij door deze vaarten eene gelegenheid aanbiedt voor het afvoeren van het veen en het latere ontginnen der ontbloote gronden. Zij geeft arbeid, verschaft brandstof en vergroot den bodem, die de levensmiddelen voor onze landgenooten moet opleveren. Heeft men de nijverheid der lage veenen somtijds afgekeurd als eene vernietiging van bestaende middelen tot welvaart en als eene oorzaak der uitgestrekte waterplassen, die
- 335 Nam ignes terra editi villas, arva, vicos passim conripiebant. ferebanturque in ipsa conditae nuper coloniae moenia. Neque extingui poterant: non si imbres caderent, non pluvialibus aquis, aut quo aliquo humore: donec inopia remedii et ira cladis, agrestes quidam eminus laxa jacere, dein residentibus flammis, propius sgressi, ictu fustium, aliisque verberibus, ut feras absterrebant: postremo tegmina corpori derepta injiciunt, quanto magis profana et usu polluta, tanto magis oppressura ignes." TACITUS, *Annales*, XIII, 57.
- 340 (1) Verg. Rutgers van Rozenburg, *Dissert.* bl. 15.
- 345 [245] onze vlakten dikwijls met overstroming bedreigen, tegen die der hooge veenen zal men wel niets kunnen inbrengen, maar integendeel haar met alle middelen moeten ondersteunen, opdat zij ongestoord zich uitbreide en leven schenke aan het nageslacht.
- De lage veenen daarentegen vormden zich in lage gedeelten, die dikwijls door de zee of rivieren overstroomd werden. Zij zijn veelal met kleien somtijds met zand bedekt, waarop zich eene laag teelaarde bevindt, die het gras welig doet opschieten. Bij diepere boringen worden er somtijds meer veenlagen boven elkander aangetroffen, afgewisseld door lagen van zand of klei. Zoo vond men bij het boren van eene artesische put te Gorinchem acht veenlagen tot op eene diepte van dertien nederlandsche ellen. Eene daling des bodems is hier dus waarschijnlijk, en de afwisseling der klei- en veenlagen bewijst dat het gevormde veen acht malen door den
- 350 355 360 365 370 375 380

Rijn is overstroomd en met slib bedekt, waaruit ook weder acht malen nieuwe planten zijn opgegroeid, die later tot veen zijn overgegaan.

385 Door het voorgaande nu hopen wij het wezen, ontstaan en aangroeijen van het veen eenigzins te hebben toegelicht, en meenen ons thans met de wijze te kunnen bezig houden, waarop dit kostelijke geschenk der natuur voor den mensch bruikbaar wordt gemaakt, waarop de drasse en onbewoonde streken in vele gedeelten van ons vaderland een verkwikkend middel van verwarming aan onze landgenooten kunnen aanbieden en zelve in welige landouwen herschappen worden.

390 Het bearbeiten onzer veenen is hoogst gewigtig voor ieder, die in den bloei van onze nijverheid belang stelt, en zeer gelukkig zouden wij ons achten, zoo wij de belangstelling onzer lezers en voorstanders der nijverheid voor dezen belangrijken tak door onze mededeelingen mogten verlevendigen.

395 [246] Het is te betreuren, dat de oudheid de geschiedenis der uitvinding van deze belangrijke nijverheid omsluijerd heeft, en dat wij de namen der mannen niet kennen, aan wier vernuft of opmerkzaamheid wij het te danken hebben, dat de gestrengheid onzer koude winters door de vruchten onzer moerassen wordt verzacht, de bodems onzer poelen ons graanvelden aanbieden.

400 Dat onzen landgenooten die eer zoude toekomen, schijnt ons minder aannemelijk (1). In de vroege oudheid toch vinden wij reeds sporen van het verbranden van plaggen als middel tot bereiding der spijzen, en onwaarschijnlijk is het dat een zoo gereed middel lang door den mensch onopgemerkt zoude gebleven zijn. Doch al komt onzen landgenooten de eer der uitvinding niet toe, zeker is het dat men hun den lof moet toekennen van dezen tak van nijverheid tot eenen hoogen trap van bloei te hebben opgevoerd.

405 Vooral in de twee laatste eeuwen heeft zich deze tak van nijverheid bij ons aanzienlijk ontwikkeld. In het begin der 17e eeuw vond men in een groot gedeelte van Groningen nog niets dan barre woeste velden, waar zich nu de zoo welvarende als uitgebreide koloniën Hoogezand, Sappemeer, Veendam, Wildervank, de beide Pekel A's en 410 meer anderen bevinden, die gezamentlijk eene bevolking tellen van omstreeks 30,000 zielen. Dezelfde toeneming bespeuren wij in Drenthe. De uitgestrekte en volkrijke koloniën Smilde en Hoogeveen zijn van nog latere dagteekening. Smilde, dat zijn ontstaan te danken heeft aan het graven van eene vaart in 1767, telt nu reeds 4000 415 zielen, en ziet jaarlijks 5000 sloopvrachten door die gracht vervoeren. Hoogeveen, door en tegelijk met de Hoogeveensche vaart in 1623 ontstaan, telt nu reeds 7000 inwoners en aan het Grevelinkskanaal, in 1780 gegraven, zag men een welvarend

(1) Eenige bijzonderheden hieromtrent vindt men bij Rutgers van Rozenburg, *Dissert.* bl. 38. en Dr. Krünitz *Encyclop.* CLXXXVI bl. 190.

420 [247] dorp uit eene woestenis verrijzen. Slechts dertig jaren waren er noodig om aan de Dedemsvaart eene belangrijke kolonie in het leven te roepen.

Verblijvend en opbeurend is deze uitkomst zeker voor een ieder, die in den bloei van onze nijverheid belangstelt, en hierin met spaarzaamheid vereenigd het eenige middel 425 ziet tot bevordering van de welvaart in ons vaderland en de vermindering der armoede.

Op sommige plaatsen heeft men getracht dezen bloei door voorregten te bevorderen. In de provincie Groningen hadden Veendam en de Wildervank vrijdom van alle provinciale belastingen, zoowel verponding als die, welke op levensmiddelen waren gelegd. Zij 430 bleven gelijk Hoogezand en Sappemeer dezen vrijdom van verponding genieten tot 1721; en toen zij later in de verponding deelen moesten, was deze weinig beteekenend. Zoo werd aan de Pekel toegestaan ze voor f30,000 geheel af te koopen. Evenzoo werd te Groningen eene soort van beslag gelegd op den uitvoer van straatvuilnis, en bevolen dat ten minste twee derden hiervan in de koloniën van de stad en een derde in het Goorrecht moesten verkocht. Daarenboven werd eene vrij aanzienlijke premie 435 gegeven aan elke praam meststof, die van buiten werd ingevoerd.

Later heeft men te regt begrepen, dat zulke voorregten onnoodig waren tot bevordering van eenen tak der nijverheid, die reeds in de daaraan verbonden voordeelen voldoende 440 aanmoediging vond. Eindelijk heeft men zelfs gemeend door eene belasting op de brandstof zonder benadeeling dier nijverheid een middel te kunnen vinden tot voorziening in de behoeften van den staat.

Men meende dezen accijs op den turf als eene belasting op het verbruik in te voeren, 445 daar men zoo min mogelijk eene nijverheid wilde belemmeren, die voor ons vaderland zoo voordeelig was; doch ook hierbij heeft men kunnen opmerken, dat de drukking eener belasting dikwijls [248] geheel anders is dan men bij den eersten aablik zoude vermoeden.

Door de invoering toch dier belasting zijn de prijzen der turven niet evenredig gerezen, en dus mogen wij aannemen dat zij althans grooten deels door de

voortbrengers wordt gedragen.

450 Niets is wenschelijker dan de opheffing van alles, wat de uitbreiding der nijverheid in den weg staat, en als zoodanig meenen wij de poging tot afschaffing van den turfaccijns te moeten ondersteunen, zoodra zijne opbrengst kan worden gemist of door eene minder drukkende belasting worden vervangen, eene voorwaarde, wier vervulling onmisbaar is voor de rust en het heil van ons land.

455 De geschiedenis onzer veenontginning vóór en na de invoering der belasting ware een afzonderlijk onderzoek waardig, opdat men de werking dier belasting op dien tak van nijverheid meer naauwkeurig zoude kunnen nagaan; doch zij zoude ons tevens overtuigen dat de klagt, alsof onze turfaccijns moordend ware voor de veenderijen, ten minste overdreven is. Volgen wij de geschiedenis harer ontwikkeling en vergelijken wij de door haar voortgebragte brandstoffen van vroegere jaren met die van onzen tijd, zoo 460 bespeuren wij dat die nijverheid, wel verre van onder den druk der belasting te kwijnen, zich niet alleen heeft staande gehouden, maar zelfs aanzienlijk is toegenomen, onze landgenooten jaarlijks meer stoffen tot verwarming heeft aangeboden en nieuwe gronden ter ontginning heeft achtergelaten.

465 Vooral bespeuren wij dien toegenomen bloei in de hooge veenen, van wier eigenaren juist de meeste klagten over het kwijnen hunner nijverheid uitgaan, en die, nadat zij jaren lang de regering hunne eigene grieven mededeelden, nu ook de lagere klassen met hare behoeften aan brandstof in hunne bescherming beweren te nemen, om door deze meer menschlievende rigting meer ingang te vinden.

470 Niettegenstaande de belasting op de ontginning on- [249] zer veenen gelegd bloeijen de meeste veenkoloniën. Bij eene toename der bevolking zien wij tevens de verlichting toenemen, kerken en scholen verrijzen, en hetgeen de graaf van Hoogendorp ons omtrent haren bloei voorspelde, vinden wij tot waarheid geworden, een schoonen grond aan den landbouw aangeboden, in velden en weiden herschapen, met vele dorpen bevolkt (1).

475 In een tijdsverloop van twintig jaren is haar bloei bijna verdubbeld, en bij de invoering dier belasting heeft men in de toename der ontginning geen merkbaaren stilstand bespeurd. In de provinciën Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel werden van 1814 tot 1822 jaarlijks nog geen 11 millioenen tonnen turf verveend, doch in 1834, het jaar na de invoering van den accijns, reeds bijna 13 milioenen.

480 Gemiddeld is de verveening jaarlijks verder met een milioen tonnen turf toegenomen en leverde in 1840 reeds 19½ millioenen turf. Vooral was die toename zeer groot in Drenthe en Overijssel. In de eerste provincie is zij sedert 1825 driemaal, in de laatste vijfmaal zoo veel geworden als vroeger. Vóór dat jaar bedroeg zij in Drenthe slechts 3½, later ruim 10 millioenen, en in Overijssel toen 600,000 nu 3 millioenen tonnen turf (2). De meeste vooruitgang werd in Drenthe vóór het sluiten der bekende 485 transactiën van 1841 waargenomen (3). In 1831 waren daar 18869 1e soort 1e klasse, 204872 1e soort 2e klasse en 6147478 3e klasse tonnen turf geveend, en in 1842 bedroegen de overeenkomstige getallen 92692, 379141 en 10447642 (4). De eerste was dus vijfmaal zooveel als in

490 (1) G. K. van Hoogendorp, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat* IV. bl. 302.

(2) Vriend des Vaderlands. 1842 II. bl. 152.

(3) Zie hierover Mr. E. J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, *Conclusie over den Turfaccijns*, bl. 10. Assen 1843.

495 (4) Het toenmalige proces en daardoor strenger geworden oplit heeft echter ontegenzeggelijk de nijverheid eenigzins belemmerd. In 1842 was

[250] 1834, de tweede verdubbeld, de derde met de helft vermeerderd. Tevens blijkt hieruit, dat de belasting gestrekt heeft tot verbetering der soorten, daar de bereiding der beste in evenredigheid veel meer dan die der mindere is toegenomen. Het 500 lijdt derhalve geenen twijfel dat de ontginning der veenen, inzonderheid die der hooge veenen, aanzienlijk is vermeerderd, en dat de daarop gelegde belasting, wel verre van die te dooden of zelfs te onderdrukken, te weinig beteekenende is in evenredigheid met de groote daaraan verbonden voordeden om haren bloei te doen afnemen. Doch vooral treft ons de groote ontwikkeling der hooge veenen, wanneer wij 505 haar met die van veel vroegere jaren vergelijken. Metelerkamp toch berekent, dat er in zijnen tijd slechts 4 millioenen tonnen lange of afgestokene turven uit de hooge veenen werden gegraven (1).

Ten onrechte zoude men hieruit afleiden, dat de belasting onzer veenderijen wenschelijk was. Geenszins. Eene geheel onbelemmerde nijverheid, hoe groot hare 510 voordeden ook zijn, blijve steeds het ideaal, waarnaar eene regering streven moet. Doch het deed ons zien, dat deze tak zelfs ook onder de bestaande belasting kan bloeijen, en wanneer andere, minder winstgevende takken nog bezwaard blijven, niet meer regt op vrijstelling dan deze heeft. Vooral echter leidt het ons lot

515 hoogschatting dezer weldadige nijverheid, die aldus onze landgenooten van goedkope en goede brandstof voorziet, een vruchtbaren grond scheidt voor onzen landbouw, ruime winsten verschafft aan hare voortbrengers en desnietteenstaande voor de behoeften onzer schatkist eene groote en bestendige ondersteuning oplevert. Wel verre derhalve van ons onder de be-

520 de opbrengst minder. De 1e soort 1e klasse leverde toen 83488, de 1e soort 2e klasse 240568 en de 3e klasse 9734144 tonnen turf. (Thomassen a Thuessink van der Hoop, *Conclusie* bl. 55). Verg. Handelsblad van 22 Jan. 1842.
(1) R. Meterkamp, *Toestand van Nederland*, Rotterdam 1804, bl. 89.

525 [251] strijders van de belangen der veenlieden te willen rangschikken, verblijden wij ons ten hoogste in hunnen bloei, en rekenen wij ons verplicht de belangen hunner nijverheid voor te staan en te verdedigen.

[voorbereidende werkzaamheden tot afvening]

530 Het zijn vooral de werkzaamheden onzer hooge veenen, die onze opmerkzaamheid waardig zijn door hare groote verscheidenheid en den gewigtigen arbeid, zoo vóór als na de afveening, waarmede zij noodzakelijk zijn verbonden.
Veel arbeid wordt er reeds vereischt, eer men met het afgraven van het veen een begin kan maken. Hoe gemakkelijk toch dit afsteken zelf schijnen moge, valt daaraan niet te denken zoo lang er geen geschikt middel tot vervoer der afgegravene turven is
535 daargesteld, weshalve eene vaart het eerste vereischte is voor ontginning der hooge veenen.

[veendikte, waterpassing, greppels, vakken]

540 Is men nu hierdoor in de nabijheid van het veen gekomen, zoo wordt dit met eene boor van ongeveer drie ellen lengte gepeild, om door het onderzoek van den uitgeboorden grond den aard en de dikte van het veen te leeren kennen. Tevens onderzoekt men door waterpassing de golvingen van de oppervlakte, en bepaalt daarnaar de ligging en diepte der hoofdtraaijen en wijken, later te graven.

545 Door greppels (*raaijen*) van 3 voeten breedte en 2½ voeten diepte wordt het land in vakken (*bonken*) van 20 tot 25 Groninger roeden breedte afgedeeld en blijft in dien toestand gedurende 8 tot 10 jaren, opdat het veen van het ingezogen water ontlast worde en eenige vastheid verkrijge. Alleen worden de ingelegde greppels behoorlijk onderhouden (*uitgeboid*).

550 Wij spreken hier bepaald over onze veenen: want het behoeft geen betoog, dat zelfs bij het hooge veen in verschillende landen eene groote verscheidenheid van bewerking naar de verschillende ligging wordt aangetroffen. In het departement der Somme b. v., in Frankrijk, waar ik hoog veen op eene betrekkelijk vrij aanzienlijke verhevenheid zag [252] afsteken, was zijne bewerking zeer ligt, omdat de hooge ligging tegen de belemmering van het water waarborgde. Hierdoor toch kon men zonder bezwaar tot op den grond afsteken, en had bovendien het voordeel dat men voor de afgestokene turven
555 terstond eene geschikte plaats had om die te droogen. Het graven van greppels tot afwatering was hier onnoodig. In streken daarentegen, die door hooger grond zijn ingesloten, is de afwatering door greppels of vaarten zeer bezwaarlijk. Hier wordt dan tot watermolens of pompwerktuigen de toevlugt genomen; maar is de grond voor afwatering door vaarten geschikt, dan legt men de hoofdvaarten meestal dwars daardoor
560 heen, en graaft regthoekig hieruit kleinere vaarten (1).

565 Heeft het veen na dien tijd de vereischte vastheid verkregen, dan vangt men met het eigenlijke afsteken aan, dat *opsplitten* genaamd wordt. Eerst wordt de bolster (het onbruikbare bovenveen) van 2 tot 4 voeten weggestoken en over het veld verspreid (2), waardoor eene geschikte vlakke plaats of zoogenaamd *slagveld* wordt aangelegd tot plaatsing der turven. Het afgraven der turven zelf, wordt door onderscheidene handen verrigt en levert door zijne gemakkelijke en doelmatige wijze eene gewigtige bijdrage tot aanbeveling der verdeeling van den arbeid. Meestal geschiedt het door eenen ploeg van 7 tot 11 werklieden. De uitgegraven sleuf wordt *splitting* geheeten en in het
570 volgende jaar zoowel in de lengte als in de breedte verder uitgegraven, terwijl de nu over gebleven ledige ruimte tot berging van den bolster en den ballast wordt aangewend.

De vaarten, waardoor de vaartuigen de uitgegraven turven vervoeren, worden wijken genoemd en staan in verband met eene hoofdvaart, die de veenderij in aan-

575 (1) Dr. Krunitz, *Encyclop.* CLXXXVI. bl. 224.

(2) Dit heet *afrooijen*.

[253] raking brengt met de verbruikers harer voortbrengselen
Meestal wordt het graven dier wijken na afloop der turfgraverij aan de veenarbeiders

580 opgedragen. Een goed werkman kan in éénen dag ruim 7 kubieke ellen gronds verwerken
(1), zoodat eene wijk, die 100 Groninger roeden lang, van boven 30 en beneden 20
voeten breed en 6 voeten diep is, ongeveer f700.— kosten moet. Bij dit graven hebben
onze veenderijen een groot voordeel namelijk dat zij bijna geheel uit weeken grond
585 bestaan, en daarin bijna geene steenen worden aangetroffen gelijk in het noorden van
Duitschland, waar de vlakten op sommige plaatsen vele rotsbrokken bevatten, die het
graven natuurlijk zeer belemmeren en de afwatering stremmen.

[waterpeil]

Van zeer veel belang is het bij het graven dezer wijken op het zomerwaterpeil der
hoofd vaarten te letten, omdat gedurende den zomer de meeste werkzaamheden der
590 veengraverij plaats vinden, en het vervoer der afgegraven turven zeer bemoeijelijkt
of zelfs onmogelijk zoude worden, wanneer het water afliep. Zeer aardig is de wijze,
waarop dit onderzoek plaatsvindt, al schijnt het ook voor den wiskundigen lezer
hoogst onwetenschappelijk. Men slaat namelijk paaltjes in den grond van dezelfde
595 lengte als de diepte van de wijk, die men graven wil, en zorgt, dat hunne toppen
gelijk liggen met den zomerwaterspiegel. Deze waterspiegel vormt alzoo met de toppen
der paaltjes een volkomen effen vlak zonder eenige helling, en de gelijke lengte der
paaltjes verzekert, den veenman van eene overal gelijke diepte zijner grachten (2).
Door het afsteken van een gedeelte van het veen, zoude het aldus ontbloote kantveen
aan den invloed der lucht blootgesteld worden, en zoowel van de hitte in den zomer,
600 als van de vorst in den winter veel te lijden hebben, werd

(1) In Duitschland is het graafloon bijna 3 groschen voor de roede.

(2) Verg. Stemfoort, *Handboek* bl. 14 tot 18.

605 [254] hierin niet voorzien, door het met onbruikbare veenaarde te bedekken. Evenzeer
moet men op zijne hoede zijn, wanneer het veen uit zijnen aard week is en gevaar
loopt van in te zakken. In dit geval wordt er niet meer dan tot eene diepte van 3 of
5 voeten van de veenlaag afgegraven, al heeft die ook eene dikte van 10 tot 14
610 voeten, terwijl het overige tot een volgend jaar liggen blijft. Men legt ook
zoogenaamde *schoorkuilen* tot ondersteuning der weeke veenstof aan. Vreest men
daarentegen dat het veen door overvloedige regens of toevoer van water in een te
moerassigen toestand zoude blijven, dan bouwt men kleine watermolens, die slechts
weinig kosten vereischen en doorgaans voor de geringe som van f120 tot f150
verkrijgbaar zijn (1).

615 De werkzaamheden der veenlieden leveren al weder een bewijs voor van het nut der
verdeeling van den arbeid. In dedaad is het zeer belangrijk te zien, hoe ook hier het
werk door eene geschikte verdeeling der bezigheden gemakkelijk kan geschieden en vele
handen ligt werk maken.

Tot den arbeid van het afgraven der aan de snede gebragte veenen worden 6 tot 9
620 mannen vereischt. De eerste staat op een plank boven op het veen, en snijdt dit eerst
in evenwijdige lange repen naar de lengte, die men aan de turven wenscht te geven, en
later overdwars in kleine langwerpige vierkanten. Een tweede schept den aldus
doorgesneden grond op eene zekere diepte af, welke de dikte bepaalt, en werpt deze
veenblokjes eenen derde toe, die ze op eene plank of zoogenaamd *schotbred* nederlegt.
625 Een vierde stapelt ze 12 tot 16 in getal op den *slagkaar*, een kruiwagen, waarmede een
vijfde ze naar het *slag* heenkruij, terwijl de overige arbeiders eene minder bepaalde
bezigheid hebben en meer dienen om de genoemden in hun

(1) Stemfoort, *Handboek*, bl. 19 tot 23.

630 [255] werk behulpzaam te zijn of het ontbloote veen te bedekken. Op deze wijze kunnen
zij van April tot Julij goed doorwerkende 80 tot 120 dagwerken turf leveren.

In deze verdeeling van den arbeid zijn onze landgenooten de vreemden weder vooruit.
635 In Pommeren b. v., waar ook veel turf geveend wordt, geschieden de werkzaamheden door
slechts 3 werklieden. De eerste, *Vorstecker*, *Banker* of *Torfmeister* genaamd, steekt de
stukken veen op het oog af, de tweede snijdt ze geheel los en de derde neemt met eene
vork de afgestokene veenstukken op om ze op eenen hoop te liggen, die aldaar een
Teich, of vijver genaamd wordt. Slechts dan, wanneer de turf zeer diep ligt of het
werk door andere oorzaken zwaar is, gebruikt men een vierden arbeider. Op deze wijze
640 kunnen er in 12 uren 10000 turven worden afgestoken. Bij het opstapelen worden ook
vrouwen, maar vooral kinderen gebruikt, welke laatsten daarmede 3 of 4 grosschen, 18
of 24 centen verdienen (1).

Het slag bestaat uit eene dubbele rij platliggende en 14 rijen regtopstaande turven;
doch is er in de laagte ruimte genoeg voorhanden door het weggraven, dan verkiest men
645 den turf op den ondergrond te *waldijken*, daar dit goedkooper is en beter, en door

slechts twee arbeiders zeer goed kan geschieden, die op deze wijze in denzelfden tijd 20 dagwerken turf kunnen verwerken.

Eerste vereischten bij alle deze werkzaamheden zijn het schoon uitgraven der *klijn* (goed veen) en het loodregt afsteken der turven.

650 Aldus in slagen bijeen vergaderd blijven de turven eenige dagen liggen om te droogen. De tijd daartoe vereischt is verschillend naar de deugd der stof zelve en de gesteldheid van het weder, waarbij dit uitdroogen moet geschie-

655 (1) Tot eene duidelijke omschrijving der gereedschappen zoude men de teekening van deze niet kunnen ontberen. Men vindt die bij Stemfoort, *Handboek*, bl. 27 en bij Dr. Krünitz, *Encyclop.* CLXXXVI. bl. 213.

[256] den. Is dit welgeslaagd, dan wordt het slag *opgebroken* of uit elkander gelegd, hetgeen bij nat weder somtijds herhaald moet worden, voordat men met het *rimmen* of 660 opstapelen in *ringen*, die van het noorden naar het zuiden strekken, eenen aanvang kan maken. Daartoe worden zij nu scheerling over elkander met eenige ruimte tusschen beide en op hunne platte zijden gelegd, totdat zij geheel gedroogd zijn en aldus geschikt om in zoogenaamde *vuren* te worden opgestapeld. Die, welke nog een weinig vochtig zijn gebleven, worden boven op of buiten aan gelegd, en de zware turf wordt 665 niet geheel gedroogd, doch met plaggen tegen de zon gedekt.

Deze vuren worden bij ons zoo groot mogelijk gemaakt, om weinig buitenturf te bekomen, die in het voorjaar doorgaans veel te lijden heeft van het dus genaamde 670 *verschijnen* of *afschobben*. In Duitschland beweert men dat die hoopen zoo groot niet zijn moeten, omdat de drukking der bovenste lagen de onderste, die nog niet vast genoeg zijn, ligt verkruint, vooral wanneer zij in de herfst vochtigheid uit de lucht inzuigt, en de hoopen, die ik in het Holsteinsche aantrof, waren ook minder hoog.

De turfleggers plaatsen eenige turven op den grond, die den vorm van het vuur 675 aanwijzen en werpen de binnenste ruimten vol. Deze vorm is verschillend. In Groningen en het oostelijke gedeelte van Drenthe zijn zij meestal vierhoekig en schuins oplopende met eene gemiddelde lengte van 6 ellen tegen eene breedte en hoogte van 3 ellen; te Smilde, bij Assen en Norg worden er losse turven boven op geworpen, maar in de andere veenderijen zijn zij meestal kegelvormig. De gemiddelde inhoud dezer vuren is van 1½ dagwerk. Bij het op stapelen der blaauwe en zware turven wordt meestal 680 dezelfde vorm gevolgd, doch deze vuren zijn veel lager.

Het behoeft geen hetoog, dat het weder op al dezen arheid veel invloed heeft. Natte luchtgesteldheid kan dien [257] zeer tegenhouden en maakt somtijds het *omringen*, het 685 ondersteboven keeren der eens gelegde ringen, noodzakelijk, of ook wel het *oproeren*, het los maken en uit elkander leggen der turven. Dikwijls ook vergenoegt men zich met eenvoudig de natte turven er uit te nemen (1).

Bij deze uitgebreide en veelsoortige werkzaamheden is orde volstrekt noodwendig, te 690 meer, omdat hierbij zoo veel gemeenschappelijk overleg te pas komt. De veengraverij is dan ook onder toezigt eener vergadering, die den naam van veendirectie, volmagten of hoofdcommissie draagt, meestal uit voorname veeneigenaren (2) bestaat, alle goedgevonden reglementen handhaaft en de voorkomende geschillen beslist (3). Zoo 695 wordt er onder anderen tegen brand gewaakt en gezorgd dat het werk niet begint voor dat het daglicht zich vertoont (4), dat er geene brokken op het veld blijven liggen, het droogmaken niet wordt uitgesteld en het vuur bij tijds van het veld wordt weggenomen.

695 De werkzaamheden in onze lage veenen zijn minder uitgebreid en slaan meer op zich zelve. In de nabijheid van meeren, plassen of vaarten gelegen, is het vervoer hunner voortbrengselen gemakkelijker en behoeft het voorloopige graven van vaarten niet, dat een zoo groot bezwaar voor de afgraving der hooge veenen uitmaakt. Naast elk-

700 (1) Dit heel *uitkrooijen*, doch het *omringen* is steeds nuttig en beloont allezins de moeite daaraan besteed.

(2) Wanneer er derhalve zulk een bestuur is gevormd uit de voornaamste veeneigenaren, die door den invloed hunner vermogens bij eene goede verstandhouding, welke voor hun gemeenschappelijk 705 belang noodwendig is, de regeling der zaken in handen hebben, zoo durf ik met eenigen grond mij vleijen, dat men mij eene reeds vroeger gemaakte opmerking niet euvel zal duiden, toen ik betoogde dat men voor de hooge veenen op de onderlinge mededinging der voortbrengers niet te veel rekenen moest.

(3) Een zoodanig reglement is reeds in 1808 te Smilde vastgesteld.

(4) Hiertoe bedient men zich van een seinpaal *laway* genaamd.

710 [258] ander gelegen en dezelfde middelen tot vervoer onafhankelijk van elkander kunnende aanwenden, staan de veeneigenaren daar meer op zich zelve dan in het hooge

715 veen, waar de eene veeweigenaar achter den andere ligt en dus bij de welvaart van de
 nijverheid zijner naburen betrokken is. Slechts dan, wanneer aan de vergunning tot
 uitveening de voorwaarde tot inpoldering en droogmaking is verbonden, zonder welke
 eigenlijk nimmer eene vergunning tot uitveening moest worden afgegeven, wordt de zaak
 van meer belang en een gemeenschappelijk overleg onvermijdelijk, opdat de uitveening
 geene ramp worde voor de naburen en onze nakomelingen niet dan waterplassen nalaten.
 720 Reeds voor vele jaren werd er voor de uitveening der lage veenen een octrooi
 vereischt, waaraan meestal de verplichting was verbonden om eenen borgtogt te stellen,
 dat de uitgeveende plas door dijken zoude worden ingesloten en later droog gemalen.
 Hieruit ontstonden de zoogenaamde consignatie- en stuivergelden, wier treurige
 geschiedenis te wijdloopig is voor ons kort bestek.
 725 Is de vergunning tot het afveenen verkregen, zoo wordt het land afgestoken, totdat
 men op het veen komt. De bovenste laag, die boven het water nog uitsteekt, wordt er
 doorgaans met eene graaf of spade afgestoken, somtijds ook met den beugel
 afgetrokken. Deze stukken worden in den regel niet gekneed of getreden, maar terstond
 gedroogd en dragen dan den naam van kluiten. Onder den waterspiegel gekomen, zoo
 730 wordt het afsteken onmogelijk: men bedient zich dan van eenen beugel, met een netje
 aan een langen stok bevestigd, waardoor men het veen uit het water optrekt en in eene
 bak of vierkant schuitje werpt. Daarop wordt deze bagger van hout, wortelen en
 steenen gezuiverd, door elkander, gemengd even als de klei bij steenbakkerijen, en
 vervolgens met de voeten gekneed en getreden, waarbij een tweede arbeider de bagger
 door het [259] bijvoegen van water week houdt. Onder dit treden wordt zij naar eene
 735 andere plaats geworpen om te droogen, terwijl een derde arbeider de bak weder
 aanvult. Vooraf echter wordt die plaats eerst met stroo belegd en afgedamd, opdat de
 bagger niet uit elkander loopen en wegvloeijen zoude. Is nu de bagger uitgedampt, dan
 wordt zij met de voeten, waaraan plankjes zijn vastgemaakt, ineen gestampt,
 afgestoken met ijzeren spaden, opgestapeld en uitgedroogd.
 740 Op deze wijze verkrijgt men den trek- of *baggerturf*, de beste soort, zoowel als de
 zoogenaamde *meng-* of *slagturf*, die van mindere hoedanigheid is. Van dienzelfden
 beugel bedient men zich ook tot het *flodderen* of ophalen van stukken turf, die los op
 den grond liggen, en waardoor men de slechtste soort verkrijgt. Door onweder als
 745 anderzins springen er dikwijls geheele stukken veen los van den grond en rukken
 groote stukken klei met zich mede. Zij zijn eigenlijk te groot om met den beugel
 opgehaald te worden en geven dus aanleiding tot het zoogenaamde *bonken trekken*,
 waardoor de *scheurturf* verkregen wordt.
 Alle deze werkzaamheden zijn even als in de hooge veenen aan zekere verordeningen
 onderworpen. Reeds in de oude placaten vinden wij daarover belangrijke voorschriften,
 750 en nog in de laatste dagen heeft het opmaken dier reglementen onze provinciale staten
 veel tijd en arbeid gekost.

[verschil van de turf uit lage en hoge venen]

Wij zagen derhalve, dat de voortbrengsels der lage en hooge veenen van elkander
 verschillen. In de eersten toch wordt harde turf gemaakt, door de bagger stijf ineen
 755 te stampen en haar dan door te snijden en te droogen; in de laatste bereidt men
 meestal losse of zoogenaamde Friesche turven, die eenvoudig opgegraven en gedroogd
 worden. Eenige eigenaren der hooge veenen zijn evenwel op het denkbeeld gekomen, om
 naar het voorbeeld der lage veenen ook harden turf te maken, en hunne poging is niet
 onvruchtbaar [260] gebleven (1). In den regel is dit voordeeliger, doch alle hoog
 760 veen is daarvoor niet geschikt (2). Zoogenaamd geil veen, dat voor langen turf minder
 deugdzaam is, kan door inmenging van eenigen bolster tot goeden harden turf worden
 gemaakt. Men heeft deze turven beschuldigd dat hunne kolen veel spoediger uitdoofden
 dan van die, welke in de lage veenen werden bereid en alzoo minder geschikt waren tot
 765 huisselijk gebruik als voor stoven of strijkijzers, doch het schijnt dat dit gebrek
 niet van veel belang gerekend moet worden, daar zij, die aldus bereid worden,
 geregelden aftrek vinden. Ook schijnt dit uitdooven grootendeels te kunnen worden
 voorgekomen door den klijn met veenzoden te vermengen en deze aldus te laten rotten.
 Het inmengen van bolster wordt insgelijks als behoedmiddel tegen het verbrokkelen of
 uitdooven aangegeven.
 770 De bereiding nu dezer korte of harde turven heeft op de volgende wijze plaats. De
 klijn wordt in een vierkanten houten bak van ongeveer 24 Groninger voeten in omtrek
 en 1½ voet diepte geworpen, tot eene hoogte van 1 tot 3 voeten boven den rand, klein
 gehakt en getrapt, hetgeen *slatten* genoemd wordt. In het midden wordt daarop eene kom
 gemaakt, die vol water gegoten wordt en alles tot eene soort van brij doet overgaan.
 775 Deze brij spreidt men weder over het land uit, slaat hem plat tot eene dikte van 13
 tot 16 duimen voor sponturf en van 3 duimen minder voor baggelaarturf, en laat hem in
 dien toestand bezakken, tot dat hij zoo vast is geworden dat hij in eene nacht niet
 meer dan een duim zakt, wanneer hij in de lucht gedroogd, doch met stroo tegen de

780 sterke zon beschut wordt. Vervolgens wordt deze spreij door mannen met trippen aan de
voeten overdwars getreden of getript en daarna met eene soort van hark in ruiten
verdeeld. Scherpe

(1) Stemfoort behandelt deze vraag meer opzettelijk in zijn Handboek, bl. 62, en beveelt het
zeer aan.
785 (2) *Staatscourant*, 8 Juli 1846, Bijvoegsel 19.

[161=261] steekijzers snijden het daarnaar in blokken. Voor den sponturf wordt ieder
blok nog weder in 4 stukken, doch voor baggelaarturf in langwerpige vierkanten en dan
weder in 3 stukken gesneden (1). Is de turf verder gedroogd, dan wordt hij
790 opgebroken, d. i., de turven worden om den andere opgenomen, op elkander gelegd, met
de natte zijde aan de lucht blootgesteld en zoo lang omgekeerd, totdat zij geheel
droog zijn, wanneer zij in *vijmen* of langwerpige smalle hoopen opgestapeld en
eindelijk in schuren geborgen worden. Deze bewerking heeft dus veel overeenkomst met
795 die, waardoor in de lage veenen de turfbereiding plaats vindt. Stemfoort berekent dat
deze bereiding voor den verveener zeer voordeelig is, vooral ook uit het oogpunt der
belasting. De spon- of baggelaarturf der hooge veenen wordt onder de 1e soort 2e
klasse gerekend en is derhalve met 6 centen en 2 opcenten de ton belast, terwijl van
denzelfden turf uit de lage veenen 14 centen betaald moeten worden. Bovendien
vereischt de korte turf slechts een derde van dezelfde grondstof om gelijke winst op
800 te leveren. De stobbe van 60 tonnen korte turf kost ruim f16-- aan bewerking en
grondstof, wordt voor f20.-- verkocht en levert dus f4.-- winst, terwijl een dagwerk
steekturf van 240 tonnen f24,75 kost, voor f28,50 verkocht wordt, en dus maar f3,75
winst geeft; doch voor deze hoeveelheid steekturf was 3maal zoo veel grondstof noodig
als voor den korten turf.

805 De boven vermelde turfbereiding is reeds lang in zwang geweest, en hoewel men op deze
wijze eene zeer goede brandstof verkreeg, bleef toch haar omvang een voortdurend
bezwaar voor den handel. Men was dus op middelen bedacht, om dezelfde hoeveelheid
hitte gevende stof in een klei-

810 (1) Deze bewerking heet *streepen, riemen, flikken blokken, stikken*. Het blok sponturf is van
22½ op 21 Ned. duimen en baggelaarturf van 19 op 23 Ned. duimen.

[262] neren omvang in een te dringen. Het was vooral lord Willoughby van Eresby, die
zich door de beschrijving van een werktuig tot zamenpersing der turven eenen naam
815 verwierf. Hiermede toch wist hij de veenstof door ze uit te drukken en van water te
bevrijden een derde ligter en de helft kleiner in omvang te maken.
Tot het verrigten van alle deze verschillende werkzaamheden worden vele arbeiders
vereischt, die in de hooge veenen terstond reeds na afloop van den graaftijd door de
veeneigenaren voor het volgende jaar worden aangenomen. Dit geschiedt in Junij of
820 Julij. De veenboer maakt dan met de gravers of ploegbazen eene overeenkomst voor de
volgende lente. De ploeg arbeiders ontvangt kosteloos gereedschap en huisvesting,
wanneer zij uit vreemdelingen, meestal Duitschers, bestaat, die 2 aan 2 worden
geherbergd. Soms ontvangen zij ook eenig huisraad en eene fooi, doch de
Nederlandsche werklieden ontvangen geene huisvesting of onderhoud, daar zij in de
825 veenen zelve wonen.

[werkomstandigheden, lonen, ontslagen werknemers]

Een ploeg arbeiders bestaat doorgaans uit 6 tot 9 mannen, die meestal naar het
volbrachte werk betaald worden. Voor het graven van een enkelen put ontvangen zij f5.-
tot f9.- en een span waldijkers wordt nog minder bezoldigd. De daghuren zijn zeer
830 laag, en laten de arme en altijd zeer afhankelijke arbeiders in een kommervollen
toestand. Zij bedragen in November en van 1 Februarij tot 1 April slechts 50, van 1
April tot 1 November 60 en van 1 December tot 1 Februarij 40 centen (1). Terwijl zij
van zonsopgang tot zonsondergang zwaar arbeiden moeten, wordt hun maar één uur tot
schoften toegestaan, en zelfs

835 (1) in Pommeren, waar de ploeg gewoonlijk slechts uit 3 en soms uit 4 arbeiders bestaat,
is het loon voor den besten werkman 7 of 8 groschen en voor hen, die minder werk verrigten, 5
of 6 groschen. Ook daar vereenigen zij zich tot ploegen, die gemeenschappelijk hunnen arbeid
verhuren.

840 [263] gedurende het donkere en ongunstige weder van 1 November tot 1 April, vergt de
hooge veeneigenaar 11 uren arbeid van hen. Door de hoofdcommissie, die meestal uit
voornamen veeneigenaren bestaat, wordt hun loon geregeld en zooveel mogelijk gezorgd
om hen volstrekt afhankelijk te maken en alle gelegenheid tot verzet of dwang tot
845 verbetering van hunnen toestand te benemen. Zoo is het den veenboeren op boete

850 verboden, meer loon te geven of werklieden door hooger daghuur van anderen tot zich te lokken, of ook werkvolk aan te nemen, dat aan een anderen baas iets schuldig is. Werklieden, die eens zijn weggelopen, kunnen in de eerste 2 maanden, en zij, die door den eenen baas zijn weggezonden, kunnen gedurende eene maand, bij eenen andere
 855 geen werk bekomen. Zij zijn dus geheel aan de willekeur hunner meesters overgelaten, die elkander ondersteunen in het noodlottige streven om van den arbeider zoo veel mogelijk werk voor zoo weinig mogelijk loon te vergen, daar hun gemeenschappelijk belang dit medebrenkt (1). De nabijheid der armoedige grensbewoners geeft overvloed van werklieden, bij wie zamenspanning ondenkbaar is door hunne armoede, terwijl zij tegen anderen overstaan, die wegens hun vermogen, gemeenschappelijk belang, nabuurschap en gemis van mededinging, meer dan andere ondernemers van nijverheid, de middelen tot zamenspanning in handen hebben (2). Deze en dergelijke omstandigheden moeten ons te meer verwonderen, wanneer wij ons de menschlievende uitboezemingen
 860 herinneren van sommige eigenaren van hoog veen en voorstanders hunner belangen over de arme overige arbeidende klasse, die naar hun beweren de turven door de belasting zoo duur betalen moeten (3).

(1) Men vindt hiervan een staaltje in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 2 April 1851.

(2) Zie Stemfoort, Handboek, bl. 45, 67.

865 (3) Ook is het opmerkenswaardig, dat die klagten thans eene geheel andere staatkundige kleur hebben dan vroeger. Zijn zij nu populair, onder

[het gebruik van verschillende maten]

870 [264] Als een bezwaar voor de nijverheid der veenderijen is het verschil der maten te beschouwen, die in de onderscheidene veenderijen gebruikt worden. Hij, die in deze nijverheid belang stelt en gaarne de berigten nagaat, welke daaromtrent van tijd tot tijd voorkomen, zal door deze verschillende opgaven in maat dikwijls een verkeerd of onnaauwkeurig denkbeeld zich daarvan vormen, wil hij zich niet de moeite getroosten, om door uitvoerige berekeningen alle deze opgaven naar éénen maatstaf te herleiden en
 875 aldus tot vergelijking in staat te zijn. Mij althans ging het vroeger zoo, en daarom heb ik hier ten gerijve onzer lezers eene benaderende opgave in ronde cijfers der verschillende maten doen volgen, hen evenwel, die ze juist weten willen, naar het handboek van Stemfoort verwijzende.

In de hooge veenen rekent men bij stokken of roeden,

880 Gogel waren zij *aristokratisch*. Die toch schreef ze daaraan toe, dat graven en baronnen turfveenders en steenkolenhandelaars waren (Gogel, Memoriën, bl. 310). Hare afschaffing is ook geene nieuwe uitvinding, die wij aan de meer verlichte denkbeelden van dezen tijd te danken zouden hebben. Meermalen is zij besproken, en vooral is er in 1844 op eene herziening van de
 885 turfwet aangedrongen. De invoering der wet van 26 December 1833 werd ook hevig bestreden, maar vooral uit het oogpunt der verveeners, minder ten behoeve der arbeidende klassen. De heeren Quintus en van Swinderen hebben ze inzonderheid aangevallen. De eerste wilde de hooge veenen, wel verre van ze door »lastige formaliteiten te belemmeren, veeleer geholpen en aangemoedigd" zien. De laatste wilde eenen accijns op de brandstof niet dan in nood toelaten. Hoog veen, beweerde hij, moest altijd onbelast blijven, en de turf diende als inlandsch voortbrengsel
 890 boven de steenkolen begunstigd te worden. De klagten der hooge veenlieden in 1840 vonden vooral ondersteuning bij den heer van Heloma, die van den kwijnenden staat der veenen in de zitting van 21 December 1840 een treurig tafereel ophing. «Met iedere verhooging der
 895 belasting," zeide hij, «schiets het kwaad dieper wortels en zal eindigen met de treurige uitkomst, dat met den ondergang en het ongeluk van vele nijvere huisgezinnen een aanmerkelijk verlies van het principaal der belastingen voor de scharnist zal gepaard gaan".

[265] die onderdeelen van een dagwerk zijn. In Drenthe nu heeft de roede 14 voeten en komt ongeveer met 4½ Ned. ellen overeen. De turf is er zeer langwerpig, bijna ½ Ned.
 900 el lang en even dik als breed. Een dagwerk bevat daar 22 roeden of bijna 10,000 turven. Zijn deze droog, dan worden zij op vuren of hoopen gestapeld, die 19 voeten lang, 10 breed en 12 hoog zijn, en 250 tot 280 tonnen turf bevatten. Deze maat geldt voor den fabriekturf. De haardturfen zijn er een weinig kleiner, en 12000 daarvan rekent men in een dagwerk te gaan. Doorgaans worden zij op driezijdige hoopen of
 905 zoogenaamde *zwillen* gestapeld, die bijna 60 tonnen inhouden. Te Assen, Smilde en Norg rekent men bij *stokken*, waarvan 40 gaan in een dagwerk, dat daar 13000 turven bevat, omdat zij er nog kleiner zijn. De vuren zijn er ongelijk, van ½ tot ¾ dagwerk, en die der haardturfen bevatten 220 tot 280 tonnen. Te Hoogeveen, Zuidwolde, Westerbork en Beilen heeft de stok eene lengte van 8 voeten of 2½ Ned. ellen. Het dagwerk heeft
 910 er 220 tot 280 tonnen of bijna 13000 turven, die 1/3 el lang zijn. De vuren worden er kegelvormig opgestapeld en houden 15 tot 30 stokken.

In de provincie Groningen, t. w., in de dorpen Wildervank, de Pekel 'A en Oostwedde, zijn de maten bijna dezelfde als in Drenthe. Te Marum, Zevenhuizen en de Leek is de

915 stok van 9 voeten of bijna 3 Ned. ellen. Het dagwerk bevat er 40 stokken, 260 tot 300 tonnen of ruim 14000 turven, die zoo groot zijn als te Smilde. De gedaante der vuren is ongelijk: rond, vierkant of ook wel kegelvormig.

In Friesland, in de veenderijen te Apelscha of Haulerwijk, bevat het dagwerk 40 stokken van 8 voeten en 2 $\frac{2}{3}$ Ned. ellen lengte, 250 tot 300 tonnen en ruim 13000 turven, die bijna $\frac{1}{2}$ Ned. el lang zijn, terwijl de vuren daar allerlei vormen hebben.

920 [266] In Overijssel, dat alleen veenderijen aan de Dedems- of Hasseltervaart bezit, gebruikt men dezelfde maten als te Hoogeveen (1).

De berekening van den inhoud der turfschepen is niet zoo gemakkelijk, doch bij benadering te vinden, wanneer men de gemiddelde lengte en breedte met de hoogte vermenigvuldigt en deze uitkomst weder vermenigvuldigt met 5, wanneer de turven los,

925 met 6, wanneer zij half los en halfvast, en met 7 of 8, wanneer zij geheel vast zijn gestort (2).

In de lage veenen zijn de maten meer gelijk. De gewone maten zijn daar de Rijnlandsche roede, de veenstok en de ton. Eene ton kan 125 turven van de slechtste soort en omstreeks 100 van de betere soorten bevatten. De veenstok houdt van 1600 tot

930 2400 turven.

Wij zagen derhalve uit de vermelding van alle deze werkzaamheden, waartoe de turfgraverij aanleiding geeft, welk een gewigtige tak der nijverheid onze veenderijen uitmaken, wanneer wij ons het aantal werklieden herinneren, die op deze wijze levensonderhoud zich kunnen verschaffen, en wier toestand indedaad zeer welvarend kon

935 zijn, indien de vermogende veeneigenaren met een weinig minder inkomsten zich tevreden stelden, indien zij, in plaats van zich onderling te verstaan tot het bedingen van een zoo laag mogelijk loon, zich liever vereenigen wilden tot verbetering van het lot diergenen, aan wier moeite en zwaren arbeid

940 (1) In Duitschland rekent men ook bij *Tagewerke*, maar onderscheidt daar een *Tagewerk im Grunde*, en een *Tagewerk über die Erde*. Het eerste bevat de nog af te graven hoeveelheid veen, en het tweede de reeds afgestoken turven. Het dagwerk in den grond is in grasland bijna 100 voeten lang, 6 breed en 4 diep, in de moeras 50 voeten lang, 10 breed en 5 diep.

(2) Verg. Stemfoort, *Handboek*, bl. 40 tot 44.

945 [267] zij hunne eigene rijkdommen grootendeels verschuldigd zijn.

Maar ook nadat het afgraven van het veen is geschied, wordt dit een zeer gewichtig voorwerp van handel. Het vervoer van den turf geeft aan honderden brood, en de handel in turf geeft voor den kleinhandelaar een ruim vertier.

950 De meeste turf in de hooge veenen wordt reeds aan de schippers bij het dagwerk of vuur van 225 tot 300 tonnen verkocht, zoodat deze schippers tweeërlei nijverheid uitoefenen. Zij zijn voerlieden en handelaren te gelijk. De marktpramen worden te Zwartsluis meestal gerekend 450 tonnen gestorten of 500 tonnen gestouwd turf te

955 kunnen inhouden, en bevatten dus bijna 2 vuren. Moeijelijk is het met eenige juistheid de waarde te berekenen, die aldus jaarlijks uit de veenderijen wordt afgeleverd, daar de prijzen der turven zeer verschillend zijn naar hun bestek en deugdzaamheid. De graauwe turf kan van f8.- tot f20.30, de zwarte van f16.- tot f25.- de goede zwarte scherpe van f25.- tot f30.- en de beste blaauwe, zware, kolige van f30.- tot f45.- bedragen. Zwarte scherpe en andere goede soorten, zoo voor fabrieken

960 als hardbrand geschikt, kosten aan de turfmarkt f65.- tot f100.- de gewone marktpraam, wanneer zij voor rekening van den vervoerder worden aangevoerd, en hieruit kan men over het gewigt van dezen handel oordeelen, wanneer men het aantal pramen nagaat, dat aldus jaarlijks uit de hooge veenen wordt verzonden.

De turven der lage veenen worden met kleine schepen of zoogenaamde bokken verzonden.

965 Zij worden bij de 1000, de ton of Rijnlandsche roede afgeleverd, en de vervoerkosten verschillen aanmerkelijk naar mate van den afstand der plaats, waarheen zij worden gezonden. Eene groote markt is natuurlijk voor de lage veenen het nabij gelegen Amsterdam, doch zij worden ook naar Rotterdam, 's Hage, Leyden, Delft en zelfs naar Zeeland, Noord-Brabant en Gelderland heengezonden. Van Mydrecht en Wilnis naar

970 [268] Amsterdam bedraagt de vracht voor de ton slechts 5 of 6 centen, doch voor ver afgelegene plaatsen 10 of 12 centen. De prijzen worden meestal naar Rijnlandsche roeden berekend en verschillen naar mate van de deugdzaamheid. De gemiddelde prijs der slechte soorten is f3.30, de middelste f3.60, en de beste soort kost gemiddeld f4.25 de Rijnlandsche roede. In Mydrecht en Vinkeveen evenwel wordt er van de beste soort

975 weinig meer afgeleverd. Wat de meerdere nabijheid der groote steden aangaat, hebben de lage veenen boven de hooge een voorregt, dat echter door de voor haar ongunstige en onbillijke belasting wordt verminderd.

[Duitse naburen]

Niet onbelangrijk is het hierbij een oog te slaan op de wijze, waarop die handel door

980 onze Duitsche naburen wordt gedreven. Van onze landgenooten hadden zij geleerd, hoe
 voordeelig die handel was, en toen nu OostFriesland aan Pruissen kwam, legde de
 regering hier veenderijen aan. Om den inlandschen turf te bevoordeelen, hief men eene
 985 belasting van 3 guldens het last; doch deze aanmoediging der regering werd onnoodig,
 omdat de duurte van het hout het gebruik der turven deed toenemen. Meestal geschiedt
 die handel door schippers die den turf van de veeneigenaars of pachters koopen en ze
 in de groote steden weder verkoopen. De prijs regelt zich daar meestal naar de
 gestrengheid van den winter en de hoeveelheid, die daarvan wordt afgegraven. Veelal
 wordt zij ook aan opkoopeis afgeleverd, die met de eigenaren of pachters eene
 990 overeenkomst hebben gesloten over de levering en de vracht, en deze verschilt
 natuurlijk veel naar dat hij met schepen of wagens wordt vervoerd. In Brandenburg
 wordt hij gewoonlijk bij hoopen van 240 korven of 4000 stuks verkocht, en de prijs
 van iederen hoop is doorgaans 9 of 10 Pruissische daalders, zonder de vervoerkosten
 naar huis. In Hannover maar vooral in Oostvriesland drijven de veenlieden handel voor
 995 hunne rekening met eigene [269] schepen, en hij die een eigen huis en geheel schip
 met de middelen om eenen ploeg werklieden te voeden bezit, wordt voor een welgesteld
 man gehouden, daar hij zijne arbeiders tot in den herfst krediet moet geven. Na
 afloop der nijverheid en aflevering der turven toch ontvangt hij eerst den prijs
 daarvoor.

Wij zullen het niet wagen ons intelaten met eene berekening van den mogelijken of
 1000 waarschijnlijken winst der veenlieden, doch uit de voorafgaande bijzonderheden, de
 groote vermogens van vele veeneigenaren, vooral in de hooge veenen, hunne gunstige
 ligging voor den afzet hunner voortbrengselen, en de kooprijzen, die zij voor de
 veengronden besteden willen, zoodra zij de vergunning tot uitveening hebben
 verkregen, kan men besluiten dat hunne nijverheid met groot voordeel gedreven wordt
 1005 en daarom ook onze eerste belangstelling verdient. Wel is waar dat aanhoudend klagten
 door de eigenaren der hooge veenen worden aangeheven, doch een oud Hollandsch
 spreekwoord zegt dat de pogchers geen brood, en de klagers geen nood hebben.
 Zoo klaagt men in de hooge veenen dat er onder de veenlieden te weinig eenstemmigheid
 is en daardoor de markt bedorven wordt. Den kooprijzen wil men vastgesteld zien en
 1010 houdt dit voor mogelijk, want ofschoon nat weder de prijzen doet stijgen en droog
 weder die doet afnemen, zoo is in den regel slechts een derde gedeelte van den tijd
 als ongunstig voor de afveenderij te beschouwen.

Den jaarlijkschen marktprijs willen de eigenaars der hooge veenen zien vastgesteld,
 ten einde de mededinging der kleinere veenbazen voor te komen, en tevens wenschen zij
 1015 het aanleggen van eene algemeene stapelplaats, op het voorbeeld van Smilde, Assen,
 Norg en Hoogeveen, die reeds te Zwartsluis eene zoodanige stapelplaats onder het
 bestuur van turfmakelaars hebben opgericht. Tegen de kleine veenbazen, die zich door
 schulden bezwaard zien, trekken de groote eigenaren te velde en beschuldigen hen
 [270] van de markt te bederven voor den wezenlijken veenman, die met eigene kapitalen
 1020 werkt, daar die kleine bazen de veengronden onder verband van hypotheek aankoopt, en
 later den turf tegen eiken prijs afzetten, wanneer zij door den geldschietter tot
 betaling der rente worden gedwongen.

Ons komt het evenwel voor dat deze klagt ongegrond is. Weinige takken van nijverheid
 1025 toch hebben minder van de mededinging te lijden dan die der veenderijen, omdat alle
 mededinging van vreemden door het kostbare vervoer is afgesneden, en die der kleine
 veeneigenaren al zeer gering te achten is, wanneer deze met geleende kapitalen,
 waarvan zij hooge renten betalen, moeten wedijveren met vermogende lieden.

Kan de kleine veenman uit hetgeen zijne nijverheid meer dan de verschuldigde renten
 oplevert, een bestaan vinden, hoe groot moet dan de winst van den grooten
 1030 veeneigenaar niet zijn, die geene renten behoeft te betalen; en gaat de kleine
 veenbaas op deze wijze terug, kan zijne nijverheid hem niet langer voordeel
 opleveren, zoo is het nadeel, dat hij den grooten veeneigenaar kan toebrengen, van
 zeer korten duur. Welligt zal men aanvoeren dat telkens nieuwen het beproeven; doch
 het is niet waarschijnlijk dat er lang geldschietters zullen gevonden worden, wanneer
 1035 voor hunne kapitalen zoo weinig zekerheid bestaat.

Van meer belang is de mededinging, die er noodwendig tusschen de hooge en lage veenen
 plaats zoude hebben, wanneer de laatsten niet zeer onbillijk ten behoeve der eersten
 door de belasting werden gedrukt, een maatregel, die geenszins kan geregtvaardigd
 1040 worden door het betoog, dat de nijverheid der hooge veenen zooveel nuttiger is dan
 die der lage, omdat gene landerijen en deze waterplassen voortbrengt. Bij een goed
 beheer toch ligt de waarborg voor het behoud der landerijen in de zoogenaamde
 consignatiegelden, die in de lage veenderijen [271] voor het droogmaken moeten
 betaald worden. Achtten wij ons dus vroeger genoopt de geheele afschaffing der
 1045 belasting op den turf af te raden, evenzeer achten wij ons nu verplicht de belangen
 der lage veenderijen inzonderheid te verdedigen. Deze toch zijn het, die ten onregte

door de bestaande belastingwet worden te kort gedaan, en regtmatig zijn hare eischen tot opheffing eener wet, die den eenen burger willekeurig boven den anderen bevoorregt, door hem een geschenk toetekennen. Zeer gegrond waren de klagten der lage veenlieden, en velen erkenden zelfs, dat zij reeds te vreden zouden geweest zijn, 1050 wanneer hun terstond slechts gelijkstelling met de hooge veeneigenaren was toegekend, terwijl deze daarentegen zelfs met de geheele afschaffing naauwelijks te vreden, niet gearzeld hebben te beweerden, dat hunne nijverheid alleen door de vrijstelling bevoorregt moest worworden. In de lage veenderijen zijn het ook minder de vermogende 1055 veeneigenaren, die klagen en hunne minder vermogende ambtbroeders beschuldigen van de markt te bederven. Hier zijn het vooral de kleine veenlieden, wier bestaan indedaad door de belasting eenigzins wordt gedrukt, daar zij meestal slechter turf veenen, en deze naar evenredigheid hooger belast is.

Meermalen reeds hebben wij in den loop dezer beschouwing op den bloei der veenderijen, inzonderheid op dien der hooge gewezen. Geen onpartijdige kan dien 1060 ontkennen en evenwel hoorden wij in de laatste jaren aanhoudend klagten aanheffen over teruggang en kwijning, niettegenstaande dat het aantal voortgebragte turven aanhoudend toenam. Het was vooral de belasting, die als oorzaak van dien teruggang werd opgegeven, wier drukking als moordend voor deze nijverheid werd afgeschilderd. Vroeger dacht men aan hare afschaffing alleen in het belang der verveeners, daar de 1065 verbruikers haren druk niet [272] gevoelden, later heeft men die ook vooral in het belang der verbruikers voorgesteld, nadat het verligten der arbeidende klassen eene algemeene leuze was geworden (1).

[opheffing der armoede, verzachting van leed]

De opheffing der armoede, de verzachting van het leed der lagere klassen, ziedaar den 1070 wensch, die sedert lang elke regtgeaarde regeering moet bezighouden en door elken waren menschenvriend gekoesterd wordt. Onderscheidene middelen werden sedert jaren daartoe uitgedacht en veelvuldig besproken, en tegenwoordig meende men vooral in de afschaffing der accijnsen de oplossing van dit vraagstuk grootendeels gelegen te 1075 zien. Terecht zag men in de invoering dier accijnsen, waardoor de prijzen der levensmiddelen doorgaans stijgen, een noodlottig middel tot voorziening der staatsbehoeften voor de arbeidende klasse, en meende nu door hunne afschaffing den 1080 vorigen toestand te kunnen herstellen. Hoogst wenschelijk zoude men deze indedaad moeten beschouwen, wanneer daarvoor geene drukkende belastingen in de plaats werden ingevoerd, wanneer men de overtuiging koesteren konde, dat het op deze wijze voor den arbeider ruimer geworden loon door hem tot zijn nut werd aangewend, en men verzekerd was dat de afschaffing van den accijns den prijs der behoeften aanzienlijk zoude 1085 verminderen. Over de mogelijkheid of waarschijnlijkheid der beide eerste punten behoeven wij thans niet te handelen, doch het was vooral het laatste,

(1) In een afzonderlijk stukje over het afschaffen van den turf accijns, bij J. G. Broese te 1085 Utrecht in 1851 uitgekomen, heb ik getracht mijne landgenooten van bet ongegronde der laatste meening te overtuigen, hopende dat men mij zoude wederleggen, indien ik dwaalde, door op daadzaken te wijzen, die mij onbekend of door mij verzuimd waren. Ik werd echter hierin 1090 teleurgesteld, daar men zich grootendeels bepaalde met in algemeene beschouwingen mijne in een ander boekje ontwikkelde stelling over het gevaarlijke eener onvoorzigtige afschaffing der accijnsen te bestrijden.

[273] welks onwaarschijnlijkheid wij vooral met betrekking tot den turfaccijns meenden te moeten betwijfelen.

[prijsbepaling]

Uitvoeriger is deze vraag door ons vroeger beantwoord, weshalve eene korte 1095 herinnering hier voldoende schijnt. Welke zaken toch regelen den prijs der voorwerpen? Hun natuurlijke prijs hangt af van de opoffering der voortbrenging, waartoe arbeid en kapitaal vereischt worden. Bij den 1100 arbeid komt zijne hoeveelheid en hoedanigheid, bij het kapitaal zijne hoegrootheid, de tijd van het gebruik, en het gevaar dat het loopt, in aanmerking, en het is duidelijk, dat eene nijverheid, wier voortbrengselen de noodige opoffering van kapitaal en arbeid in waarde niet overtreffen, allengs zal ophouden gedreven te 1105 worden.

Alle prijzen zijn echter niet natuurlijk: de staathuishoudkundige wetenschap spreekt ook van een alleenhandelsprijs en een voorregtprijs. De eerste wordt bedongen, 1110 wanneer men alleen in staat is zekere voorwerpen te te leveren, zoodat geen ander hierin kan mededingen, de tweede, wanneer men met minder opoffering voortbrengselen kan leveren, die anders meer opoffering kosten, zoo als b. v. door eigenaardige deugd van den grond, nabijheid eener marktplaats, betere middelen van vervoer of toename der bevolking eener naburige stad, die het aantal verbruikers doet toenemen.

Op de markt vraagt men niet naar de opoffering der voortbrenging. Daar regelt zich de prijs naar de navraag of het aanbod der voortbrengselen, en toch heeft die opoffering invloed daarop. Zoodra toch de navraag het aanbod veel overtreft, de prijzen en dus
 1115 ook de winsten verhoogt, wordt het aanbod door de mededinging vermeerderd; en wanneer daarentegen het aanbod te ruim is voor de navraag, de prijs en dus ook de winst verlaagt, wordt de voortbrenging gestaakt of verminderd, tot dat de prijs de opoffering weder vergoede.

[274] Behalve de deugd der voorwerpen komen twee zaken evenwel bij den prijs der voorwerpen hier vooral nog in aanmerking, t. w. hunne onmisbaarheid en bederf. Onmisbare toch kunnen somtijds in korten tijd aanzienlijk stijgen, ontbeerlijke zelden, en zij, die aan bederf onderhevig zijn moeten dikwijls tegen eiken prijs worden afgezet, terwijl zij, die langer bewaard kunnen worden, eene betere markt kunnen afwachten. Onmisbaar zijn onze turven niet, want ofschoon zij in onze gure
 1120 luchtstreek voor onze landgenooten een waren schat opleveren, zoude bij hun gemis de nabijheid van het in steenkolen zoo rijke België en Engeland ons waarborgen tegen het gebrek aan brandstoffen. Evenmin zijn zij spoedig aan bederf onderhevig, doch het bewaren is wegens den grooten omvang kostbaar en nadeelig. Hunne hoeveelheid en hoedanigheid is meer onderworpen aan den wil der voortbrengers dan bij vele andere
 1125 geschenken der natuur, en dus zullen turven noch als onmisbare voorwerpen ligtelijk een zeer hoogen prijs opbrengen, noch ook tegen elken prijs verkocht worden, zoo als zaken, die aan een spoedig bederf blootstaan.

Op de markt, zeiden wij boven, streven de voortbrengselen steeds naar hunnen natuurlijken prijs, zoolang namelijk de vrije mededinging niet is uitgesloten. Deze
 1135 toch is hierbij volstrekt noodig. Anders is de marktprijs afhankelijk van den wil der voortbrengers, die het aanbod regelen en voor hunne voortbrengselen eenen prijs bepalen, wetende dat de ongelukkige verbruiker allegenot derft, zoo hij niet tot hen de toevlugt neemt.

Hoe is het nu hieromtrent met onze turven?
 1140 Ook voor de prijzen onzer turven bestaat er eene mededinging, ten eerste met andere brandstoffen, en ten tweede tusschen de voortbrengers, de veenlieden onderling. De voornaamste mededinging is die van steenkolen, daar het hout meestal duur en minder geschikt is, en de bui- [275] tenlandsche turf wegens het door zijnen omvang zoo kostbare vervoer met den onzen niet wedijveren kan.

Door haren minderen omvang en het daardoor gemakkelijke vervoer zijn de steenkolen de
 1145 meest algemeene brandstof. Haar prijs oefent dus noodwendig invloed op de anderen uit, en dwingt de minder geschikte soorten onder haren prijs te blijven. De grens voor den prijs onzer turven ligt alzoo in dien der steenkolen, die in de meeste opzigten boven hen de voorkeur verdienen; maar hij behoeft ook niet zoo laag te zijn, dat hij alleen de kosten der voortbrenging bestrijdt. Zoolang eene hoeveelheid turf goedkooper is dan eene hoeveelheid steenkolen, die dezelfde diensten bewijst, behoudt de eerste de voorkeur, al is haar prijs dan ook veel hooger dan hij behoeft, om den
 1150 voortbrenger zijne opoffering van arbeid en kapitaal te vergoeden. (1)

De mindere omvang doet aan steenkolen voor stoomboten en stoomwagens, de
 1155 zindelijkheid aan turf voor huisselijk gebruik en eenige fabrieken als kalkfabrieken de voorkeur geven. Evenwel is de hoeveelheid warmte, welke door de brandstof wordt verschaft de meest doorgaande maatstaf voor haren prijs; en dan blijkt het volgens de opgaven van den hoogleeraar G. J. Mulder, dat de turf in maat genomen nauwelijks een vierde gedeelte van het brandbare en hitte ontwikkelende vermogen, en in gewigt
 1160 genomen, slechts de waarde van ruim de helft der minste Engelsche steenkolensoort bezit, terwijl hij ook nog dit nadeel heeft, dat door den grooteren omvang het heetste punt van het vuur verwijderd wordt van het voorwerp,

(1) Het valt niet te ontkennen dat het hitte gevende vermogen niet alleen den prijs der
 1165 brandstof regelt, en dus behoeft eene hoeveelheid turf niet juist evenveel te kosten als eene hoeveelheid steenkolen, die evenveel warmte geeft.

[276] dat men verhitten wil, in de rede van dien grooteren omvang (1).
 1170 Waren dus alle veenen in handen van éenen eigenaar, zoodat er geene onderlinge mededinging der verschillende voortbrengers bestond, dan kon die enkele eigenaar een veel hooger prijs bedingen voor zijn fabrikaat dan hij daarvoor aan arbeid of kapitaal had opgeofferd, zoolang hij slechts onder den prijs der steenkolen bleef. Eene belasting op zijn voortbrengsel zoude alsdan den prijs niet kunnen verhoogden, en zijne winst zoude kunnen bestaan in den prijs eener hoeveelheid steenkolen van
 1175 gelijke waarde als brandstof, verminderd met de opoffering aan kapitaal, arbeid en belasting. Hetzelfde heeft plaats, wanneer de veeneigenaren zich onderling verstaan en dus handelen alsof zij één belang hadden. (2)

1180 Maar alle de veenderijen zijn niet in handen van eenen eigenaar. Zij behooren aan
verschillende personen, die met elkander moeten wedijveren om hunne voortbrengselen
aan de verbruikers te kunnen afzetten. Schijnbaar is dit zoo, doch indedaad is die
mededinging voor hen zoo groot niet als zij schijnt. Die der lage veenderijen met de
1185 hooge wordt grootendeels belemmerd door de hoogere belasting, waarmede de lage ten
onrechte belast zijn, en die der hooge veenderijen onderling kan gelijk wij vroeger
aantoonden meestal worden voorgekomen, wanneer de voornaamste veeneigenaren zich
1190 onderling verstaan willen. Eene verstandhouding nu is niet ondenkbaar, wanneer wij
nagaan, dat zij die meer zijn afgelegen, steeds belang hebben bij de welvaart van
hen, die reeds aan de snede zijn, en het aantal der genen, die reeds zoover gevorderd
zijn, niet zeer groot is; terwijl de mededinging der arme

1190 (1) *Algemeene Konst- en Letterbode*. 1838. bl. 440.
(2) Natuurlijk wordt de toestand der veeneigenaren nog gunstiger, zoodra ook van de steenkolen
accijnsen worden geheven. Vermindering van den steenkolenaccijns kan den prijs der turven doen
dalen.

1195 [277] kleine veeneigenaren hen weinig zal schaden, daar de nijverheid van dezen onder
zoo ongunstige omstandigheden wordt gedreven. (1)
Staat dus de mindere opoffering, die bij de lage veenen noodig is, niet gelijk met de
hoogere belasting, die zij moeten betalen, dan zijn het de hooge, die een
voorregtsprijs genieten.

1200 Uit alle deze beschouwingen volgt, dat de belasting (2) niet op den verbruiker, maar
op den voortbrenger drukt, dat zij den prijs der levensbehoefden niet noodwendig
verhoogt, maar beschouwd moet worden als een nadeel voor de nijverheid, omdat de
staat hierdoor geene aanspraak maakt op een gedeelte van de inkomsten van alle
burgers, maar een gedeelte van de winst der veeneigenaren zich toeigent. (3)

1205 (1) Stemfoort, die geheel in het belang der hooge veeneigenaren schreef, zegt hieromtrent:
»Wel is waar kunnen de veensaisoenen hier (bij het vaststellen der prijzen) van invloed zijn,
1210 daar bij natte tijden de prijzen rijzen en bij buitengewone droogte dalen, eene omstandigheid,
die tusschen beide kan treden, maar niet van genoegzaam gewigt is, om den prijs zoo
aanmerkelijk, als soms plaats heeft te doen rijzen of dalen. Integendeel, de ervaring heeft
aangetoond, dat in een tijdvak van tien jaren, het derde gedeelte daarvan voor min goede
veensaisoenen kan worden genomen, en vele kundige veenlieden hebben mij uit hunne boeken het
bewijs geleverd, dat deze stelling ook op vroegere tijden kan worden toegepast: weshalve het
vaststellen van een jaarlijkschen koopprijs, niet geheel onmogelijk is." (*Handboek*, bl. 91).

1215 (2) De rijksbelasting namelijk.
(3) Wij behoeven ons echter met geene beschouwingen over het onzekere eener beduidende
prijsvermindering tevreden te stellen, daar wij uit de geschiedenis kunnen bewijzen, dat men
zich bedriegt, wanneer men van de afschaffing van den turfaccijns altijd lagere prijzen der
turven verwacht. In den tijd van Gogel is het beproefd, maar vruchteloos. In zijne *Memoriën en*
1220 *Correspondentiën* schrijft hij: »De ondervinding had geleerd, dat de afgeschafte belastingen of
ook verminderingen zelden den eigenlijken lastbetaalder te goed kwamen. Toen de impost van
vijf en een halve stuiver van elke gulden op het brandhout in Holland gehe-

[278] Zelve hebben de veeneigenaren dit vroeger erkend. In een adres van drie en
1225 veertig verveeners uit de gemeente Hoogeveen (1), van het jaar 1841, leest men: »De
belasting op den turf is slechts in naam drukkende op den consumateur, doch in
werkelijkheid eene belasting op den veenman. Vóór de invoering dezer belasting was de
prijs van den turf niet slechts gelijk aan den tegenwoordigen, maar dezelve was
meestal hooger, en daardoor de winst van den veenman ook. Nu zal men zeggen, dat
1230 niets natuurlijker is, dan dat de verveener den prijs verhoogde. Maar dit is niet
uitvoerbaar, omdat de turf met andere brandstoffen, steenkool, hout, spaanders,
heidenschalen enz. moet concurreren. In denzelfden geest had de heer van Heloma in de
zitting der Staten Generaal van 21 December 1840 gesproken. »De belasting," zeide
1235 hij, »drukt alle veenlieden, in stede van den consumateur, die aan den veenman voor
den aan hem afgeleverden turf weinig meer betaalt, dan vroeger vóór het bestaan der
wet, althans in geenen deele gelijk staande met het bedrag van den accijns (2). Zelve
beweerden zij derhalve dat de prijs van den turf niet door de opoffering der
voortbrenging, maar door andere zaken geregeld werd, en dat het voor hen zoo
voordeelig zoude wezen, indien de

1240 ven, wierd afgeschaft, zoude de gebruiker lagere prijzen hebben verwacht. Maar het tegendeel
gebeurde en in plaats van lager markt rees de prijs, en het oogmerk des wetgevers om het
gebruik van inlandsch brandhout aan te moedigen, wierd niet bereikt. In 1815 betaalde ik voor
de beste lange turf acht stuivers tot gebruik mijner fabriek en in 1848 tien, en zulks na
1245 vermindering van den impost" (bl. 89). Verder lezen wij: »Het is niet genoeg gekend, de
verligting op den langen turf is nn niet meer een voordeel voor de fabrikanten, neen, de veen

eigenaren hebben het zich zelve toegekend; de fabrieken betalen thans hooger prijzen als voorheen." Bl. 178.

(1) *Staatscourant* 1 April.

(2) *Staatscourant* 10 Januarij 1841.

1250

[279] belasting werd afgeschaft. Aan deze uitspraak van een zoo groot aantal nijvere lieden, die beter dan iemand de belangen der verveeners konden berekenen, kan men natuurlijk veel waarde hechten, daar zij toch geene reden hadden, om als hun belang te doen voorkomen, hetgeen vooral voor anderen nuttig had kunnen zijn. (1)

1255

(1) De geschiedenis der adressen, die vooral na 1841 werden ingezonden, nadat de bezwaren over de tonning der turven zoo ongunstig waren opgenomen, is niet onbelangrijk. Uitvoerig worden zij ons door de *Staatscourant* medegedeeld, waaruit wij de gewichtigste zullen vermelden. Nadat bet ontwerp van wet van 29 October 1833 gewijzigd en den 27 December ook door de eerste kamer was aangenomen, nadat door de wet van 20 December 1839 (*) het onderscheid tusschen hooge en lage veenen bepaald, en de door de wet van 26 December 1833 toegestane ½ ? vrijdom (†) aan tachtig fabrieken door eene latere van 22 December 1835 (§) tot dertien andere fabrieken uitgestrekt was, hief de Heer van Heloma den 21 December 1841 zijne klagten aan over het kwijnen der veenen (**). In de zitting van 26 Maart 1841 kwamen daarop adressen in van drie en veertig veenlieden uit Friesland, die bezwaren hadden legen den vrijdom aan de fabrieken verleend (††) en van

1260

1265

(*) *Staatsblad* N°. 56.

(†) Drie en negentig soorten van fabrieken gebruikten alzoo den steekturf met voordeel. Men vindt ze opgenoemd bij Stemfoort, *Handboek*, bl. 80. Over het gebruik van turf voor stoomwerktuigen, zie men de *Konst- en Letterbode* van 1838, bl. 51. De heer Röntgen, directeur der Nederlandsche stoombootmaatschappij, oordeelde niet ongunstig over het gebruik van turf bij stoomwerktuigen. Over het zamenpersen der veenstof om hare bruikbaarheid als turf te verbeteren, vergelijkte men A. C. W. Staring, *Vriend des Vaderlands*, 1837, bl. 71.

1270

(§) *Staatsblad* K°. 38.

1275

(**) *Staatscouranten* 29 October, 24, 30 December 1833 en 16 Januarij 1841.

(††) Hun verlangen was: »dat er wel eene geringe belasting op den turf blijve beslaan, maar geen vrijdom in het voordeel der fabrieken, welke als, volgens hun voorgeven, ongelijk werkende, den eenen veenman rijk en den anderen arm zoude maken," *Staatscourant* 1 April 1841.

1280

[280] Op deze gronden derhalve hebben wij gemeend den turfaccijns als eene belasting op de nijverheid te moeten

1285

Nog drie en veertig verveeners uit Hoogeveen, die en tegen het uitvoeren, en tegen het beginsel der wet zelve opkwamen. Den 13 Mei 1842 werd er een verzoekschrift ingediend door den heer H. Waldus, te Smilde, die den accijns bestreed uit een staathuishoudkundig oogpunt, als schadelijk voor de hooge veenen, wier ontginning zoo veel meer welvaart gaf (†). De zitting van 29 November 1842 ontving een adres van de heeren C. W. Kymmel en twee en veertig verveeners te Smilde, die de afschaffing verlangden, vooral ook omdat de accijns de binnenlandsche nijverheid nederdrukte en de buitenlandsche beschermd (§). Die van 7 Februarij 1843 hoorde een verzoekschrift, bij monde van den heer Scheers van Harencarspel, van den heer B. Pool en acht veenlieden, die ook de geheele afschaffing wilden (**). Spoedig daarop, den 14 Februarij, kwamen de heer S. G. de Vries en negen en zestig verveeners tegen de taxatie en tonning op, waaromtrent de heer Bruce verklaarde, dat de zaak geheel en al tot het gebied des gewonen regters, en niet tot de bevoegdheid der wetgevende magt behoorde (††). In het volgende jaar vonden de ingediende klagten meer ondersteuning. Het verzoekschrift van de heeren H. Walda, H. de Boom en G. Moes, verveeners te Smilde, die eene verlichting van den turfaccijns verlangden, om hem meer evenredig aan de belasting der steenkolen te maken, in de zitting van 19 Junij 1844 ingediend, vond meer bijval. De herziening der turfwet werd vooral door de heeren van Goltstein, Tresling, van Rechteren en Kniphorst voorgestaan (§§). De wet bleef evenwel, en in de zitting van 19 December 1845 kwam er weder een verzoekschrift in, t. w. van de heeren J. G. Deuling, L. Offereins en W. J. Vennik, enz., te Smilde, die afschaffing van den

1295

1300

(*) *Staatscourant*, t. a. p.

(†) *Staatscourant*, 17 Mei 1842.

(§) *Staatscourant*, 1 December 1842.

(**) *Staatscourant*, 9 Februarij 1843.

(††) *Staatscourant*, 18 Februarij 1843.

(§§) *Staatscourant*, 21 Junij 1844,

1310

[281] beschouwen; en daarom ook op afschaffing niet te mogen aanbevelen aan hen, die het geluk onzer mindere klassen door prijsvermindering harer behoeften wenschten te bevorderen; maar op dezelfde gronden zouden wij tevens voor zijne afschaffing pleiten, wanneer het de vraag gold om onze nijverheid van alle banden te ontheffen. Niets toch is wenschelijker, dan wanneer de voordeden van den arbeid onverminderd in de kassen der

1315

1320 accijns verlangden (*), doch vruchteloos. Eindelijk verscheen er tot veler verwondering in de zitting van 16 December 1850, met zeven andere verzoekschriften, die de afschaffing aanraadden, ook één uit de gemeen-Hoogeveen, dat het behoud van den accijns voorstond. Hierin toch werd door den heer K. Robaerd en veertien andere verveeners gezegd, «dat de wet, houdende eenen accijns op den turf, van hare invoering af, aanleiding tot groote moeilijkheden heeft gegeven, dat bij menigvuldige adressen hare afschaffing is verzocht, en deze zelfs door de Regering is toegezegd, doch dat een bepaald onderzoek en rijpe overweging de adressanten hebben doen zien, dat hel wenschelijk en zelfs nuttig is, dal die wet worde behouden, doch gewijzigd en van hare gebreken gezuiverd. Als zoovele gronden voor hun gevoelen voeren de adressanten aan, dat bij te veel uitbreiding van de korte of sponturf-baggerijen, vele vruchtbare weiden en andere gronden in modderpoelen zullen worden herschapen, en de opbrengst der grondbelasting daardoor zal verminderen; dat dit product van hooge veenen, zonder den accijns, door den korten of sponturf zal worden verdrongen, dat deze laatste omstandigheid eene vermindering van landontginning, benadeeling der schatkist en vermeerdering van pauperisme zal ten gevolge hebben, weshalve de adressanten verzoeken, dat de accijns op den turf blijve behouden, doch dat de daartoe betrekkelijke wet worde herzien en van hare gebreken gezuiverd (†). "

1335 (*) *Staatscourant*, 20 December 1845. Mr P. van der Veen wilde een verzoekschrift indienen, waarop zelfs twee honderd zeven en negentig veeneigenaars hadden geteekend. Zij beweerden, dat zij op de slechtste soort f9. – per dagwerk schade leden. *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 2 Maart 1849).

1340 (†) *Bijblad van de Nederlandsche Staatscourant* 1850 – 1851, bl. 292.

1345 [282] voortbrengers mogen vloeijen, wanneer de nijvere man zijne moeite zoo hoog mogelijk beloond ziet. Dit geeft veerkracht, dit geeft leven aan een volk. Gelukkig het land, waar de regeering door de wijsheid harer voorgangers in staat is alle belemmeringen van landbouw, handel of fabrieken weg te nemen. Maar is onze regeering daartoe wel in staat of ziet zij zich helaas gedrongen door de hoog geklommen behoeften ook tot die bronnen van inkomsten de toevlugt te nemen, welke zij niet dan noode zoude aanspreken? De beantwoording dier vraag ligt buiten ons tegenwoordig bestek; maar aangenomen, dat het tot nog toe onmogelijk is alle banden der nijverheid op te heffen, zoo worden wij gedwongen tot een onderzoek naar die takken, wier bloei door de aanspraken der regeering niet vernietigd wordt, en die dus beter dan andere hare bijdragen tot ondersteuning van den staat kunnen leveren.

1350 Passen wij dit nu toe op de nijverheid onzer veenderijen en vragen wij of haar bloei door de belasting met ondergang bedreigd wordt of niet?

1355 Ontkennend meenen wij dit te moeten beantwoorden: want al is het waar, dat de bestaande belasting hare voordeelen vermindert, zien wij sedert hare invoering, gelijk wij boven aantoonde, den bloei niet alleen niet afgenomen maar zelfs aangewakkerd. Werden er in Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe van 1814 tot 1822, en dus vóór die invoering slechts ruim 10 millioenen tonnen turf afgeleverd, in 1360 1824, het jaar na de invoering, was dit getal reeds tot bijna 13 millioenen, en onder de voortdurende drukking dier vreeselijke belasting, die den verveener tot «aan den rand des verderfs " (1) doet naderen, in den korten tijd van zeven jaren in 1840 reeds tot boven de 19 millioenen tonnen turf geklommen.

1365 (1) *Handelsblad*, 14 Februarij 1840.

1370 [283] Den bloei der lage veenen zouden wij minder volmondig durven verdedigen. Wel is waar, dat velen hieraan niet alleen hun bestaan maar zelfs nog aanzienlijke vermogens te danken hebben, maar op vele plaatsen vertoont zich eenige teruggang en armoede. Vooral is dit het geval met die veenderijen, die de mindere turf opleveren, zoo als Mydrecht, Wilnis en Vinkeveen. Naar evenredigheid toch is de slechte en flodderturf hooger dan de beste turf belast (1). De lage veenlieden schrijven dit toe aan den door de regeering gebruikten maatstaf voor de belasting, waartoe de ton gebezigd wordt. Eene ton is veel spoediger met slechte gevuld, en dit verschil is zelfs 1375 aanzienlijk, zoodat zij berekenen dat eene hoeveelheid slechte turf 8 tonnen gemeten uitleverd, wanneer dezelfde hoeveelheid beste turf slechts 7 tonnen zoude vullen. (2) Deze onbillijkheid is de ondergang der kleine veenlieden in de genoemde veenderijen, die meestal slechten turf veenen doch werkt voordeelig voor die van Kortenhoef, Loosdrecht en Ankeveen, die de beste turven kunnen vervaardigen.

1380 Op deze gronden wordt door de kleine veenlieden en hen, die slechten turf bewerken, aangedrongen op eenen verbeterden maatstaf voor de belasting, en de roede als zoodanig door hen aangewezen.

In den laatsten tijd, toen de geheele afschaffing der

- 1385 (1) Verg. L G Bougius, *Gedachten over de Accijnsen en de Directe Belastingen, en over eene Belasting op de Inkomsten*, Utrecht 1848. bl, 69.
 (2) Op deze wijze is eene hoeveelheid slechte turf met f1.12. (14 cents de ton) en eene gelijke hoeveelheid betere turf slechts met f0.93 belast. In den nieuwen polder onder Amsterdam rekent men dat van de Rijnlandsche roede roede stellig f0.40 minder belasting wordt
- 1390 betaald dan te Mydrecht en de turf daar echter f1.50 de Rijnlandsche roede meer opbrengt,
- [284] brandstofbelasting ter sprake is gekomen, hebben de lage veenlieden ook zeer daarop aangedrongen, omdat zij daarin met reden een gewigtig voordeel zagen voor hunne nijverheid. Over het algemeen waren zij in hunne eischen bescheidener dan de
- 1395 eigenaren der hooge veenen: want ofchoon zij de geheele afschaffing als voordeeliger beschouwden, werd ons door velen verzekerd, dat zij door de gelijkstelling met de hooge veenderijen zeer wel te bevredigen waren en erkennen moesten, dat de belasting alsdan bij een lateren termijn van betaling en beteren maatstaf, de roede, als niet zeer drukkend te beschouwen was.
- 1400 De vrij algemeene maar daarom niet altijd juiste beschouwing, dat lage veenderijen den bodem in waterplassen en de hooge dien in vruchtbare landouwen herschapen, heeft aan de klagten der hooge veeneigenaren eene klem gegeven, dien de anderen misten, en echter is deze beschouwing ten onregte bij de belasting toegepast.
- 1405 Naar onze meening ligt de vraag omtrent de nuttigheid eener nijverheid buiten het bestuur der staatsgeldmiddelen, daar gelijkheid voor de wet een eerst vereischte is bij een regtvaardig bestuur. Zoolang de burger noch den staat noch zijne medemenschen benadeeldt, moet hij over zijnen eigendom kunnen beschikken. Geene uitgraving der lage veenen moet geoorloofd zijn, wanneer deze of voor de overige ingezetenen of voor de naburige gronden schadelijk is, en men volgt een onzedelijk beginsel, wanneer men
- 1410 den staat laat deelen in de voordeelen, die een schadelijke of zedeloze tak van nijverheid oplevert. Eene hoogere belasting tot tegenwerking is onregtvaardig, wanneer die tak ongeoorloofd is, maar onvoldoende wanneer hij noodlottig is voor de algemeene welvaart, en wanneer de zekerheid bestaat dat de uitgebaggerde waterplas later zal worden drooggemaakt, zoodat de kosten van het droogmaken door de vereenigde
- 1415 voordeelen der uitveening en latere bebouwing van den bodem worden overtroffen, dan [285] is het uitveenen onzer lage veenen zelfs zeer wenschelijk. Niet alleen uit het oogpunt van regtvaardigheid maar ook tot bevordering der algemeene welvaart kan de gelijkstelling der hooge en lage veenen gunstig werken. In de provincie Utrecht toch zijn door het langzame afveenen, welks bespoediging wordt
- 1420 tegengehouden door de tegenwerking, die de lage veenen ten behoeve der hooge ondervinden, groote plassen ontstaan, die moeijelijk droog gemaakt kunnen worden, voordat de geheele vlakte is uitgeveend. Zijn de ons verschafte inlichtingen juist, dan besloeg de grond, die tot uitveening geschikt was, eene oppervlakte van 9400 bunders, waarvan in 1834 reeds 5600 en later nog 700 bunders in plassen verkeerd
- 1425 zijn. Ruim twee derden zijn derhalve water geworden en aan het droogmaken kan niet gedacht worden, zoolang de nog overige 3100 bunders niet zijn uitgegraven. Op den tegenwoordigen voet voortgaande, kan dit nog wel 90 jaren duren, en aldus het aanwinnen van dien bodem worden tegengegaan, doch waren de lage veenderijen met de hooge gelijk gesteld en werd hare nijverheid dus voordeeliger, dan was het te
- 1430 verwachten, dat het grootere voordeel meer levendigheid geven en het uitgraven met de droogmaking bespoedigen zoude. Is nu de ontginning van onbruikbare heiden nuttig voor ons vaderland, hoe onmisbaar is dan niet het droogmaken van reeds bestaande waterplassen, die niet alleen onvruchtbaar zijn, maar ook daarenboven zeer gevaarlijk kunnen worden.
- 1435 Het blijkt derhalve dat de bezwaren der lage veenderijen tegen den thans bestaanden turfaccijns niet geheel ongegrond zijn, maar dat eene veranderde en verbeterde heffing daarvan als wenschelijk voor haar moet worden aangemerkt. In hare eischen gematigd, stellen zij zich tevreden wanneer zij met de hooge gelijk stonden, terwijl deze daarentegen haar gelijkstelling afkeuren en wenschen dat haar alleen de
- 1440 voordeelen der afschaffing zouden toevloeijen.
 [286] Doch wij willen ook de klagten der hooge veenlieden aanhooren, en onderzoeken in hoeverre hun lot zoo beklagenswaardig is. Zij toch beweren dat de turfaccijns hunne nijverheid verlamt, en dat zijne wet niettegenstaande »de honderden van petitiën en reclames," (1) die daarover zijn ingediend, groote onbillijkheden voor
- 1445 den verveener blijft bevatten (2).
[het meten der turven]
 Een eerste bezwaar is het meten der turven. De ton, gelijk aan 2 Nederlandsche mudden, wordt nu berekend naar het aantal turven, dat zij gewoonlijk bevat. De hoogleeraar van Swinden had in 1821 tabellen vervaardigd, die door de wet van 30
- 1450 December 1839 (3) bevestigd werden. Het koninklijke besluit van 27 October 1827 (4)

1455 heeft de grootte der ton vastgesteld, en artikel 16 van de wet zegt, dat »deze taxatie zal geschieden met behulp van tabellen van 's rijks wege vervaardigd, die naar mate der verschillende lengte en dikte der turven op meetkundige gronden aanwijzen het aantal turven, welke de kubieke inhoud eener ton bevat (5).» Tegen de onzekerheid en schadelijkheid dezer bepaling komen sommige veenlieden op.

1460 (1) Zie het rapport der heeren K. A. Kerkhoven, S. van Roten en N. Bolt over het afschaffen van den turfaccijns in het *Verslag van het verhandelde op het vierde Nederlandsche Landhuishoudkundige Congres, gehouden te Utrecht 1849*, bl. 193.

(2) Het baart echter eenige verwondering, dat eene zoo onbillijke, zoo schadelijke, de nijverheid zoo verlamdende wet in de eerste negen jaren niet meer tegenstand heeft gevonden. Maar de verveener kon toen ook minder op medewerking der verbruikers rekenen.

(3) *Staatsblad* N°. 56.

(4) *Staatsblad* N°. 46.

1465 (5) De oude ton was grooter dan de tegenwoordige. Zij bedroeg 14/100 meer. De ordonnantie van 1807 had de Leidsche ton aangenomen, 1/9 grooter dan de tegenwoordige. Zie Thomassen à Thuessink van der Hoop, *Conclusie*, bl. 41.

1470 [287] Dr. Nassau meent, dat de wet alzooveel beveelt te meten, »hoeveel van die kleine langwerpige vierkanten of turven in het groote voorkomen, in den kubieken inhoud der ton vervat zijn. Meent de wet .-. eene ton turf zoo als turven in werkelijkheid daarin gevleid en geschud worden... en wil ze den inhoud van zulk eene ton dan op meetkundige gronden berekend hebben, dan wil de wet het onmogelijke, want zij wil dan, dat 't onregelmatige aan de onveranderlijke wetten der wiskunde onderworpen worde." (1)

1475 De mogelijkheid van wiskunstig te berekenen hoeveel turven de ton doorgaans bevat, wanneer die vol geworpen en geschud is, zal ik niet onderzoeken; doch meer overeenkomstig met de natuurlijke bedoeling der wet acht ik het oordeel van den heer Thomassen à Thuessink van der Hoop, wanneer hij zegt: »De Regering, de Tweede Kamer der Staten Generaal, de ambtenaren, de veenlieden, een ieder was overtuigd, dat de wet van 26 December 1833 als maatstaf der belasting had vastgesteld de hoeveelheid turven, welke de Nederlandsche ton, bij werkelijke tonning, konde bevatten." Wat toch is duidelijker, dan dat eene ton turf zooveel turven zijn, als er gewoonlijk in eene ton worden geworpen, even als een kop erwten zooveel erwten zijn als er gewoonlijk in eenen kop bevat worden, al vullen zij de maat niet geheel, en al blijven er ook tusschen de verschillende erwten nog een aantal holten over? Het lijdt echter geen twijfel, dat de uitlegging van dr. Nassau voor den veenman oneindig voordeliger is dan de zin, dien de regering schijnt te hebben bedoeld. Men bedenke slechts, hoeveel meer turven eene vierkante kist kan bevatten, wanneer men die zorgvuldig opstapelt en in elkander past, dan wanneer

1490 (1) *Bedenkingen over de Wet op den turfaccijns en hare toesing*, Assen 1843, bl. 12.

1495 [288] men ze eenvoudig daar in werpt, en het vastsluiten van het schudden laat afhangen.

1500 De tabellen, door van Swinden gemaakt, zijn den veenman ook zoo nadeelig niet, daar zij de kostbare werkelijke tonning uitwinnen, en ofschoon de wet verbiedt voor de belasting de turven met eenen kop op de ton te meten, zoo bevat de ton volgens de tabellen meer turven, dan er in waarheid onder den rand gestort kunnen worden daar zij, om de turven te kunnen bevatten, welke volgens die tabellen daarin gaan, »dan tot boven den rand moet volgeleid worden." (1) Hieruit blijkt, dat de wetgever, wel verre van den verveener te willen drukken, hem zelfs eene speling of tarra heeft toegestaan.

1505 De turfaccijns, zegt de veenman verder, is veel nadeeliger voor den voortbrenger dan die op het gemaal (2), daar hij het verbruik der turven doet verminderen. Die op het gemaal schaadt den landbouw niet: want al zoekt de verbruiker andere voortbrengselen om de belaste voorwerpen te kunnen vervangen, zoo worden deze toch allen door den landman voortgebracht. Is de tarwe of rogge hoog belast, zoo koopt men vleesch, groenten of andere voortbrengselen van den landbouw; maar bij den turf is dit geheel anders. Wordt van dezen hooge accijns geheven, en wil men hem door andere brandstof vervangen, zoo koopt men waren van geheel andere voortbrengers, namelijk hout en steenkolen, die de veenman onmogelijk kan voortbrengen.

1515 Deze bewering zoude dan alleen gegrond kunnen genoemd worden, zoo het verbruik der turven voor eene zeer aanzienlijke uitbreiding vatbaar was, en deze door den accijns belet werd. Maar dit is zoo niet. Door hun grooten omvang zijn zij tot vervoer naar ver afgelegene streken

(1) Zie Thomassen à Thuessink van der Hoop, *Conclusie*, bl. 45 en het koninklijk besluit van 27 October 1827, *Staatsblad* n°. 46.

1520 (2) Verg. het *Verslag van het Landh. Congres*. 1849, bl. 190.

[289] weinig geschikt. Grootendeels zal de veenman slechts op binnenlandsch verbruik kunnen rekenen, en ofschoon zij in sommige fabrieken gebezigd worden, zullen de steenkolen toch voor de meesten de voorkeur blijven houden. Dan eerst zoude de turf door andere brandstof worden vervangen, wanneer de belasting zooveel werd verhoogd, dat hij om de opoffering der voortbrenging goed te maken, duurder werd dan hout of steenkolen. Doch hiervoor behoeft men thans nog niet te vreezen. Tot nog toe wordt hij met winst onder den steenkolenprijs geleverd (1), en al is hij ook minder geschikt, reeds door drie en negentig soorten van fabrieken gebruikt (2).

1525
1530 De accijns op den turf wordt van den verveener, den voortbrenger, geheven, zegt hij verder. Van den onverkochten voorraad wordt wel is waar geen accijns betaald, doch de meeste turf wordt aan schippers verkocht (3) en op krediet. Bovendien blijft er een gedeelte

1535 (1) Eene vermindering van de belastingen op de steenkolen zal deze winst waarschijnlijk eenigzins verminderen.

(2) Zie Stemfoort, *Handboek* bl. 80. Alle deze fabrieken genieten 19/20 vrijdom van den turfaccijns. In de zitting van 10 Februarij 1847 wilde de heer Hoffman dezen vrijdom ook aan andere takken van nijverheid zien toegekend, en deed hiertoe een voorstel (*Staatscourant* van 11 Februarij 1847) met een gewijzigd tarief, hetgeen door de heeren de Monchy en de Kempenaar ondersteund werd, en tot levendige beraadslagingen aanleiding gaf in de zitting van 1 April 1847. De heeren van Goltstein en van Hall spraken er tegen, en het voorstel werd verworpen (*Staatscourant* 2 April 1847).

1540
1545 (3) In vroegere tijden waren de veenlieden doorgaans schippers te gelijk, die zelve naar de verlaten veengronden voeren, de turven afstaken, droogden en in hunne schepen laadden, om ze naar de markt te brengen. Zie D. Rutgers van Rozenburg, *Dissert.* bl. 41). Veelal geschiedde dit in het voorjaar, vanwaar het spreekwoord afkomstig schijnt: »het beroude noyt man, die turffde voor sint Johan," (M. Schoockius, *Tractatus de Turffis*, Groningen 1658 bl. 171).

1550 [290] te Zwartsluis en Hasselt liggen, welke turf, al is hij niet verkocht, toch belast is, omdat hij reeds uit de veenderij is weggevoerd, zoodat de verveener door deze belasting een veel grooter kapitaal voor zijne nijverheid noodig heeft, dan deze oorspronkelijk zoude behoeven, wanneer zij onbezwaard bleef. De belasting toch kan in veenderijen van eenige beteekenis duizenden bedragen en wel een derde der waarde

1555
1560
1565 uitmaken, hetgeen dus met de kosten voor grondstof en arbeid een aanzienlijk kapitaal wordt. (1) Wat nu de grootere behoefte aan kapitaal betreft, door het krediet, dat de veenman aan den schipper geeft, zoo geloof ik, dat hem die schade in den hooger prijs der turven wel vergoed zal worden, en buitendien is dit krediet geven eene omstandigheid, waarmede de regering niet te maken heeft, daar het eene vrije verbindtenis is tusschen twee partijen, waartoe niemand haar dwong. Voor de kleinere veenlieden, die als gevaarlijke marktbedervers worden beschouwd (2), is dit meer bezwarend dan voor de grootere, die met ruimer kapitaal arbeiden. Het belast blijven der uit de veenderij weggevoerde, en echter nog onverkochte turven, die te Hasselt of Zwartsluis blijven liggen, is zeker een bezwaar voor den veenman, en wenschelijk zoude het dus wezen, wanneer de wet hem hiervoor op de eene of andere wijze kon te gemoet komen. Het is echter niet van groot belang, en een gereed middel zullen de verveeners zelve kunnen aanwenden,

1570 (1) »Voor het graven van 1000 dagwerken langen turf, vallende in de goedkoopste categorie van belasting, wordt men, op zijn minst genomen, aangeslagen voor eene som van f7000—, hetwerk, bij de tegenwoordige prijzen, de ruwe verkoops waarde van dien turf, buiten de belasting gerekend met ruim 1/3 verhoogd," (*Verslag van het Landh. Congres* 1849, bl. 198).

1575 (1) Verg. Dr. Nassau, *Bedenkingen*, bl. 18, en Stemfoort, *Handboek*, bl. 92.

[291] door hunne voortbrenging zooveel mogelijk aan het verbruik evenredig te maken. Eindelijk beklagt de verveener zich nog, dat hij niet alleen van het onbetaalde en onverkochte, maar ook van het door de natuur verwoeste de belasting moet betalen. Het krimpen b. v. door zonnehitte kan hem aanzienlijke schade toebrengen, en het veen, dat verbrokkeld en vermold is, wordt evenmin verschoond. Wordt er weinig verkocht, dan is de schade des te grooter: want door het lange op het veld staan lijdt het voortbrengsel aanzienlijk, en zoo wordt er dus in slechte tijden meer opoffering van zijne nijverheid gevorderd dan in goede. De turf wordt in den herfst geschat en met den accijns belast, die alsdan wordt betaald. In den winter evenwel blijft er nog

1585 veel turf op het veld. Droog zijnde krimpt hij voor een vierde in, doch is hij nat,

1590 gelijk meestal het geval is, dan vriest de kracht er uit, waardoor hij zoo sponsachtig wordt, dat de verkoopprijs nog minder bedraagt dan de accijns; en niettegenstaande dat bij velen de helft der geheele afgraving na 1 Januarij nog op het veld staat, «betaalt de eerlijke verveener een vierde belasting daarvan uit eigene verdienste" (1). Wel is waar, dat de wet, zoo de turf niet in verbruik kan gehragt worden, den verveener vergunt, hem in tegenwoordigheid van eenen ambtenaar te laten vernietigen (2), maar op deze wijze is dan ook al zijn voordeel niet alleen voorbij, maar ook is al wat hij aan

1595 (1) Nassau, *Bedenkingen*, bl. 22.

(2) De heer van Heloma zeide, dat er aldus in 1839 in Friesland 60,000 tonnen turf waren verbrand op de plaats der verveening, omdat de verkoopprijs, wegens het ongunstige jaargetijde, tot de waarde van den accijns was afgedaald (Staatscourant, 16 Januarij 1841). Verg. het Handelsblad van 11 Mei 1840, dat hiervan zegt: «Waarom heeft men den turf niet van de veenlieden ten behoeve van het Rijk overgenomen, en dezelve aan verschillende armbesturen tegen een zeer lagen prijs rondgedeeld?"

1605 [292] grondstof en arbeid heeft besteed, verloren. Bovendien krijgt hij geene vrijstelling voor de gansche hoeveelheid, die hij verloren heeft, maar alleen voor dat gedeelte, wat dan opgemeten en vernietigd is geworden. De accijns op den turf is dus veel harder dan ieder andere, want de voortbrenger betaalt hier zonder eenig voordeel te genieten, ja zelfs van zijn misgewas, terwijl hij daarenboven door allerlei aangiften, borgtogten, opmetingen en rekeningen gekweld wordt, die hem vooral dan zeer lastig vallen, wanneer zijne veenen onder verschillende kantoren gelegen zijn (1).

1610 De nadeelen van het krimpen evenwel heeft de wet getracht voor te komen, in zoo verre deze vóór de betaling der belasting plaatsvindt, in het latere, de zoogenaamde nakrimp, heeft zij minder voorzien, daar het zeer moeilijk te berekenen is, wanneer de turf zal worden afgescheept, verkocht of verbruikt en de nakrimp van eene menigte omstandigheden afhankelijk is. Zij spreekt van *inkrimping* (2) en schijnt daarmede te bedoelen, »dat hij niet zal worden getaxeerd, voor dat hij droog is, en als leverbare waar kan worden verkocht (3)." Het nakrimpen der turven is dus wezenlijk nadeelig voor de veenlieden, en wenschelijk zoude het zijn, wanneer de wet hunne schade hieromtrent eenigzins kon vergoeden.

1620 Erger nog schijnen de bezwaren, welke door het verbrokkelen, vermolmen, uitvriezen en dergelijke rampen ontstaan. Hard is het zeker, dat de veenman alzo be-

(1) *Verslag van het Landh. Congres* 1849, bl. 109.

(2) Art. 16.

1625 (3) Thomassen à Thuessink van der Hoop, *Conclusie*, bl. 48. Reeds vroeger werd bij de accijns wetten op de inkrimping der turven gelet en de aanhef van art. 16 is met deze gelijkkluidend. »De taxatie volgens instructie en tabellen levert somtijds een voordeel aan den verveener op van 15 procent, volgens gedane berekeningen," (bl. 49j.

1630 [293] taalt van hetgeen hij niet verkocht, en dat hij door de vernietiging der turven alleen vrijstelling erlangt van datgene, wat opgemeten kan worden, maar niet van al wat hij verliest, terwijl daarenboven al wat hij aan grondstof en arbeid besteedde voor henz verloren is. Veel evenwel zal de veenman hiertegen kunnen doen, wanneer hij zijne voortbrenging zooveel mogelijk regelt naar de vraag, en bovendien kunnen alle deze bezwaren naar onze meening de regering slechts nopen, om de wet in het belang der verveeners te wijzigen en te verbeteren, maar geenszins om eene voor het algemeen dragelijke belasting, die zooveel oplevert, wegens eenige bezwaren van ondergeschikt belang op te offeren.

1640 De accijns toch, die door de veenlieden somtijds als zoo bitter hard wordt voorgesteld, is niet altijd door hen even streng beschouwd en even zwart afgeschilderd. Nog onlangs hoorden wij aan Hollandsche kapitalisten, wier kapitalen de verveeners gaarne tot ondersteuning hunner nijverheid bij zich geplaatst zagen, berekeningen voordragen van aanzienlijke winsten, die het afgraven en ontginnen der hoge veenen moest opleveren, zelfs al bleef de belasting daarop behouden. Geene 1645 redenen hebben wij, om aan de echtheid dier berekeningen meer of minder waarde te hechten dan aan de klagten der andere verveeners. Misschien waren hunne uitzigten een weinig te helder, die der klaggers een weinig te donker. De eersten wilden aandeelhebbers, de laatsten beklagers vinden. Ook hier kan de waarheid wederom in het midden zijn. Het lot der kapitalisten, die hunne kapitalen aan de hoge veenen 1650 toevertrouwen, was echter zeer verschillend, en veelal was hunne winst in omgekeerde redenen met den afstand, waarop zij zich van hunne veenen bevonden. De waarheid van het spreekwoord, hij, die ver is van zijn land, is [294] digt bij zijne schade, werd hier

1655 duidelijk bewezen. (1) Den invloed van den turfaccijns op het lot van den verbruiker en voortbrenger acht ik thans genoegzaam aangewezen en toegelicht. Een laatste punt blijft ons nog tot overweging over, het belang namelijk van het algemeen bij het afveenen en ontginnen der woeste gronden, eene zaak, waarop in onze tijden zoo veel wordt aangedrongen, nu de aanzienlijke vermeerdering onzer bevolking meer en meer naar de middelen doet uitzien, om in de behoeften der arbeidende klassen te voorzien.

[droogmaken, afveenen, ontginnen]

1660 Droogmaken, inpolderen, afveenen, ontginnen zijn de leuzen, waarmede men het schrikbeeld onzer dagen, het pauperisme, tracht te bestrijden, dat even als de sphynx aan allen een onoplosbaar raadsel voorlegt, die zich niet willen gewennen aan de zekere waarheid, dat de welvaart der volken gelegen is in eene vermeerdering van het kapitaal grooter dan die van de bevolking, in de nijverheid derhalve, de spaarzaam ingetogenheid der menschen zelve. Wie zal ook den wensch niet koesteren, dat er 1665 zooveel mogelijk gronden aan het water ontwoekerd, uit de heiden geboren worden? Doch nooit zal men daarbij te veel kunnen overwegen, dat alle deze ontginningen weinig baten, zoodra het daarvoor opgeofferde hare latere vruchten in waarde overtreft, en dat zij voor de armoede der diep gezonken klassen, die

1670 (1) Iemand, die zich beklaagde, dat bij in vergelijking met de andere verveeners zeer slechte zaken met zijne veenen gemaakt had, die hij in Overijssel had liggen, terwijl hij in Utrecht woonde, verhaalde mij, dat hij gedurende den tijd van zijn bezit door het slechte behartigen zijner belanden slechts matige rente, niet meer dan die van landerijen had genoten, en dat 1675 hij, na ze na eenige jaren bezeten te hebben, het overige voor niet meer dan voer het dubbele van den inkoopprijs had kunnen verkoopen. Is dit eene slechte uitkomst, hoe groot moeten dan de winsten der hooge veeneigenaren niet zijn, die bij hunne goederen wonen en zelve ze beheeren kunnen. Wie toch zal niet gaarne zijne kapitalen afstaan zelfs voor deze uitkomst, die betrekkelijk gering werd genoemd ?

1680 [295] men in de steden aantreft, weinig verbetering zullen aanbrengen, daar deze voor den arbeid op het land ongeschikt zijn, en haar getal terstond weder aangroeit, zoodra men daarvoor eenen uitweg heeft geopend door de op deze wijze ontstaanden 1685 ruimeren voorraad om te leven. De ontginning is alleen dan heilzaam, wanneer de latere vruchten de opofferingen van het daaraan besteede kapitaal behoorlijk kunnen vergoeden.

Zonder het afgraven der hooge veenen, zegt men, liggen deze uitgestrekte velden (1) 1690 renteloos, even als de vruchtbare bodem, dien zij bedekken. Door de verveening echter wordt het grondgebied van den staat vergroot, en levert hem veel meer vruchten op door de meerdere grondbelasting, die in de schatkist wordt gestort. Op die pas 1695 ontgonnen gronden zullen zich nijvere menschen vestigen, die landbouw, handel en fabrieksnijverheid zullen uitoefenen, en dus de opbrengst der patenten zullen doen toenemen. Die menschen zullen zich levensmiddelen moeten aanschaffen, en zoo de inkomsten der accijnsen verhoogen. Hunne huizen en bedienden zullen die van het personeel aanzienlijk vermeerderen (2). Den armen zal daardoor gelegenheid tot 1700 arbeiden, den rijken voordeelige plaatsing hunner kapitalen worden geschonken. Geene minder gunstige uitkomsten, door de armenkolonien verkre-

1700 (1) Zie over den rijkdom der Drentsche veenen, B. W. A. E. Sloet tot Oldhuis, *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek*, II, bl. 144.

1705 (2) Verg. Dr. Nassau, *Bedenkingen*, bl. 28. Hij zegt, dat de veenkoloniën door de centralisatie van het bestuur hebben verloren, daar onze wetgevers nu meestal geen hoog veen hebben in hunne gewesten (bl. 30). »De turfaccijns heeft iets van de vrouw uit de fabel, die de kip doodsloeg, die dagelijks een gouden ei legde." (bl. 32). Groningens vroeger bestuur prijst hij vooral: want, »niet door de belastingen maar door vrijdommen werkte Groningen, stad en provincie" (bl. 44).

1710 [296] gen, zijn op de geheel vrije nederzetting van onafhankelijke menschen toepasselijk. Allen zullen de voordeelen daarvan inoogsten, de regering, de arbeiders en de kapitalisten. Maar de turfaccijns houdt dit alles tegen en »een schandmonument voor ons tegenwoordig belastingstelsel is de bonkaarde." (1) Groote schatten, ons 1715 door de natuur geschonken, worden hierdoor verdorven of ongebruikt gelaten. Door de belasting is de prijs van het lichtere veen te hoog voor zijne waarde, en vindt geene verbruikers. Verkruimeld wordt het dus over den grond geworpen, ten einde van den accijns vrijgesteld te zijn, waardoor de ondergrond op sommige plaatsen onder eene laag dier zoogenaamde bonkaarde bedolven blijft, en de ontginning dus met groote 1715 kosten aarde van elders moet laten komen, om bouwgrond daarop aan te leggen. Op deze wijze gevoelt de landman nog de nadeelige werking van den noodlottigen turfaccijns. De voordeelen van eene ontginning der hooge veenen kunnen groot worden, wanneer hunne

1720 latere vruchten in waarde de kapitalen daartoe aangewend overtreffen; maar het is nog
niet bewezen, dat de belasting deze ontwikkeling tegenhoudt. Het bloeijen toch eener
nijverheid hangt vooral af van het aantal verbruikers, dat hare vruchten koopt, en
het verbruik van den turf kan niet zoo veel toenemen, daar het zich noodwendig bij
1725 ons land bepaalt wegens het kostbare vervoer (2). Zeer overdreven is althans de
beweering, dat alleen de belasting die ontginningen zoude tegenwerken door het
verbruik der turven en dus de afveening te belemmeren. Uitgestrekte vlakten toch zijn
reeds van het veen ontbloot, waarin nog geene spade tot ontginning is gestoken. Men
wijkt dit

1730 (1) *Verslag van het Landh. Congres 1849*, bl. 200 en 202.
(2) De uitvoer toch naar Bremen en Hamburg was onbeduidend, niettegenstaande de stad Groningen
de veenderijen zoo zeer begunstigde.

[297] vooral aan die overgebleven bonkaarde, maar voor den landbouw schijnt dit
1735 bezwaar zoo groot niet te zijn, en op de landhuishoudkundige congressen, in de jaren
1849 en 1850 in ons land gehouden, werden ons daarover belangrijke mededeelingen
gedaan (1).

Na de ontginning wordt de toestand dier koloniën somtijds minder gunstig, doch het
schijnt onbillijk dien minderen bloei aan de nawerking der belasting toe te
1740 schrijven. Veelal ontgint men uit liefhebberij, en maakt daarbij onjuiste
berekeningen, veelal ook wordt het beheer

(2) De Heer van Roijen vestigde onze aandacht op de wijze, waarop men door het bezigen van
1745 kalk in plaats van mest, veengronden en heivelden kon geschikt maken, om ze met aardappelen te
bepoten (*Verslag van het Landh. Congres 1849*, bl. 115). Op bonkaarde was dit echter minder
goed geslaagd. (*Verslag van het Landh. Congres 1848*, bl. 154). Over het vruchtbare aanwenden
van den bolster, »de 4 tot 5 voeten hog opgeworpen ligte veenspecie, die tot het maken van
turf ongeschikt is," deelde de heer W. N. Bolt gewigtige uitkomsten mede. (*Verslag van het*
1750 *Landh. Congres 1849*, bl. 255). De heer J. A. van Roijen van Zwolle, zeide op het
landhuishoudkundige congres te Leyden in 1850: »De turf-accijns drukt zeer zwaar, moordend op
de ontveeningen, maar bovendien, inzonderheid staat hij de ontginning, die op de verveening
moet volgen, in den weg. De minder vermogenden zijn tot die ontginning niet in staat,
aangezien er te veel geld toe noodig is, omdat de bovenste slechte turf, ten gevolge van den
1755 accijns, niet kan worden verveend, op den bodem wordt neergestort en dien ten gevolge het zand
van elders moet worden aangevoerd." Doch de heer Römelingh oordeelde niet, dat het gemis der
bonkaarde voor de ontginning wenschelijk was, daar men »te Groningen eene dikke laag bonkaarde
verlangt, welker bewerking, wel is waar zeer kostbaar is, doch welke kosten door de meerdere
opbrengst zullen worden vergoed." De heer Sloet tot Oldhuis toonde evenzeer het nut der
1760 bonkaarde voor de ontginning aan. Hij oordeelde dat »de vermenging der laag bonkaarde met zand
hoogst noodzakelijk" was voor een «welig gewas," en bewees dit door in de duinen met veen
genomen proeven van den heer Westerhoff. (*Verslag van het Landh.. Congres 1851*, bl. 53 tot
55).

[298] daarover aan oneerlijke of kwistige lieden toevertrouwd (1). De berigten der
1765 verveeners hieromtrent moeten noodwendig eenigzins partijdig zijn.
Ook moet men erkennen dat de hogere prijs, welke noodwendig voor het lichtere veen,
wanneer dit belast blijft, betaald moet worden, een bezwaar uitmaakt, waarvan de wet
niet is vrij te spreken. Het verkruimelen en verspreiden van dit lichtere veen is
1770 echter voor den verveener zoo vreeselijk niet, daar hij waarschijnlijk toch niet veel
geld daarvoor maken zoude, boven hetgeen dit geringe voortbrengsel aan vervoer zoude
kosten, maar hierdoor wordt tevens eenige brandstof vernietigd, die, hoe slecht ook,
den armen een dragelijk middel tot verwarming zoude kunnen opleveren. In het belang
van dezen zoude derhalve eene wijziging der wet zeer wenschelijk zijn, maar eene
reden tot geheele afschaffing van den accijns mag dit niet worden.

1775 De taak ons voorgesteld om de nijverheid onzer veenderijen, zoo belangrijk voor de
welvaart van ons vaderland, meer algemeen bekend te maken, achten wij vooreerst
geëindigd. Gaarne willen wij evenwel erkennen, dat ons niets aangenamer zijn kan dan
omtrent dit gewigtige onderwerp die inlichtingen en teregtwijzin-

1780 (1) Dr. Nassau zegt hieromtrent: «Het is, gelijk alle ontginning, in de eerste plaats smaak,
liefhebberij, in de tweede hoop op toekomstige voordeelen. Dit is zoo waar, dat er zeker
niemand is der eigenaren, zelfs niet van die het eerste zijn begonnen, die met de winsten,
zijne interesten en gemaakte onkosten heeft kunnen dekken. Er zijn er zelfs onder, die
jaarlijks meer geld aan landontginning enz. hebben laten verwerken, dan de veenderijen
1785 opleverden." Deze geleerde geeft van zijne ontginning eene zeer droevige schilderij, en zegt,
dat hij, «op nieuw met zwakke hoop heeft laten beginnen: waarom? hoofdzakelijk om de arbeiders
aan 't werk te houden, en om ze, met vrouwen en kinderen, een aantal van vijftig, zestig
zielen, niet naar de armenkas te verwijzen" (*Bedenkingen*, bl. 20 en 24).

1790 [299] gen te ontvangen, die bevorderlijk kunnen zijn aan het doel van ons schrijven, de bevordering namelijk van eiken tak van nijverheid: want al ontzagen wij geene moeite of opoffering om het wezen der zaak te leeren kennen, zoo blijft het onmogelijk eene zaak geheel juist te doorgronden, waarbij het eigenbelang vaak zoo geheel tegenstrijdige meeningen voorstaat, en de schrijver steeds met een zeker wantrouwen vervuld blijft jegens de bronnen, waaruit hij zijne kennis moet putten.

1795 Inzonderheid was dit het geval met onze beschouwing over den turfaccijns en liever hadden wij ons geschaard in de gelederen van hen, die zich steeds opwerpen als verdedigers der verdrukten, en alle klagten over het bestaande ondersteunen. Als ijverige voorstanders toch van de belangen onzer nijverheid hadden wij ons zeer gelukkig gerekend, indien wij den wensch harer beoefenaren ook thans hadden mogen onondersteunen. De medewerking daarenboven en de aanhang der belanghebbenden ware ons loon geworden. Maar wij konden niet onregtvaardig zijn. Een nauwkeurig onderzoek had bij ons de overtuiging gevestigd, dat onze regeering ten onregte met klagten en bezwaren werd lastig gevallen, en daarom achtten wij ons verplicht de uitkomst onzer beschouwingen medetedeelen, opdat zij niet altijd de bezwaren tegen het bestaande maar ook het bruikbare daarvan zoude vernemen. Niets toch keuren wij meer bezwend en ontmoedigend voor eene regeering dan het onophoudelijke aandringen op verandering in het eenmaal aangenomen stelsel, zonder dat men dikwijls het betere weet aan te wijzen, en naar onze overtuiging vindt zij geen hechteren steun dan in hen, die haar met de gebreken van het bestaande tevens het goede daarvan aantoonen met de mogelijkheid eener verdere verbetering. Dit alleen leidt tot gunstiger uitkomsten. Ten sterkste zouden wij de afschaffing van den turfaccijns hebben aangeraden, zoodra wij tevens een beter en voldoende mid- [300] del tot voorziening der staatsbehoeften hadden kunnen aanwijzen, maar voor het tegenwoordige keurden wij dit zeer moeilijk.

1815 Doorgaans echter is dit juist hetgeen verzuimd wordt. Men laakt het bestaande, doch verzwijgt het betere. Zoodra dit betere ons nog onbekend is, willen wij ons daaraan schuldig maken. De regering kan de opbrengst van den turfaccijns door een spaarzaam beheer, zoo het schijnt, tot nog toe niet ontbeeren (1), en moet dus andere bronnen aantasten, om de uitgaven van den staat te kunnen bestrijden. Buiten ons tegenwoordig bestek ligt het te onderzoeken of de voorgedragen belasting waarlijk minder drukkend zijn zal, maar het was onze pligt aantetoonen, dat de afschaffing van het bestaande zoo dringend noodzakelijk nog niet was.

1820 Een stelselmatig bestrijden der directe belasting of verdedigen der accijnsen was nimmer ons voornemen, en evenzeer willen wij voor de afschaffing van die accijnsen pleiten, waarvan het voldoende bewezen is, dat zij werkelijk den arbeider drukken door zijn levensgenot te verminderen, of de nijverheid belemmeren door eene noodwendige verhooging der loonen ten gevolge der duurder levensmiddelen. Vooral ook meenen wij de afschaffing van de zoodanigen te moeten ondersteunen, wier invordering lastig is, zooals die op het varkensvleesch ten platten lande, omdat deze hierdoor het grootste voordeel der indirecte belasting missen.

1830 Wel verre van uit zucht naar tegenwerking van ons tegenwoordig bestuur eenige bedenkingen tegen de voorgestelde wet in het midden te brengen, schreven wij alleen met het doel van medetewerken op het ingeslagen spoor van langzame doch zekere verbetering. Indien te-

1835

(1) Zijne opbrengst is ook vrij aanzienlijk. In 1847 bragt hij f1,337,219.81 op (*Staatscourant* van 26 Julij 1848).

1840 [301] genwerking ons doel was geweest, zoo hadden wij ons liever belast met de veel lichtere taak van de voorgedragen wet op de belasting der inkomsten te bestrijden. Het afkeuren toch van het voorgestelde is vrij wat ligter dan het verdedigen van het bestaande. Alle overhaasting schaadt en elke gewaagde proefneming met het lot der volken is onverantwoordelijk. Het betere worde opgespoord en rijpelijk overwogen, eer men het onvolkomene doch bruikbare varen laat.

1845

1850 Reeds waren deze beschouwingen door ons naar de pers verzonden en gedeeltelijk afgedrukt, toen de voorgedragen wet tot afschaffing van den turfaccijns bij onze wetgevende magt in overweging werd genomen, en het uit de door haar gevoerde beraadslagingen bleek, dat de vroeger door ons medegedeelde denkbeelden meer voorstanders telden dan wij aanvankelijk hadden durven verwachten. De wet is verworpen daarmede voor ons het uitzigt benomen, dat onze beschouwingen bij de toepassing zouden blijken waarheid te behelzen. Wij hopen evenwel, dat zij ook voor de toekomst van eenig belang mogen worden gerekend, en de nijvere lieden, wier bedrijf wij tot het onderwerp onzer nasporingen kozen, ons willen ondersteunen in het

1855 behartigen hunner belangen, waar dit zonder nadeel voor het algemeene welzijn kan geschieden. Met hen erkennen wij gebreken in het bestaande, en niets ware ons aangenamer dan tot opheffing daarvan mede te werken. Wij vleijen ons hen te zullen overtuigen dat zucht naar waarheid en onpartijdig onderzoek het rigtsnoer zijn van ons schrijven.

1860

Personenregister

E. VAN VOORTHUYSEN.....	1
Buffon.....	1
Degnerus.....	2
Plinius.....	2
D. Rutgers van Rozenburg.....	2
Dr. W. C. H. Staring.....	2
Achard.....	2
Dr. J. G. Krünitz.....	2
Dr. Krünitz.....	3
H. L. STEMFOORT.....	4
Vondel.....	4
Le Franc van Berkhey.....	4
Schoockius.....	4
van Marum.....	5
hoogleeraar Harting.....	5
Tacitus.....	6
Rutgers van Roozenburg.....	7
G. K. van Hoogendorp.....	8
Mr. E. J. Thomassen à Thuessink van der Hoop.....	8
Metelerkamp.....	8
lord Willoughby van Eresby.....	13
Gogel.....	14
heeren Quintus en van Swinderen.....	14
van Heloma.....	14
J. G. Broese.....	17
hoogleeraar G. J. Mulder.....	18
Röntgen, directeur der Nederlandsche stoombootmaatschappij.....	20
heer H. Waldus, te Smilde.....	20
heeren C. W. Kymmel en twee en veertig verveeners te Smilde.....	20
heer Scheers van Harencarspel, van den heer B. Pool en acht veenlieden.....	20
S. G. de Vries en negen en zestig verveeners.....	20
heer Bruce.....	20
H. Walda, H. de Boom en G. Moes, verveeners te Smilde.....	20
heeren van Goltstein, Tresling, van Rechteren en Kniphorst.....	20
heeren J. G. Deuling, L. Offereins en W. J. Vennik, enz., te Smilde.....	20
heer K. Robaerd en veertien andere verveeners.....	21
Dr. Nassau.....	23
heer Hoffman.....	24
heeren de Monchy en de Kempnaer.....	24
B. W. A. E. Sloet tot Oldhuis.....	26
Heer van Roijen.....	27
W. N. Bolt.....	27
heer Römelingh.....	27